

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ТЕРОРИЗАМ, ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ И БЕЗБЕДНОСТ

МАСТЕР РАД

УПОТРЕБА СИЛЕ У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

Ментор:

Проф. др. Драган Симеуновић

Студент:

Бојовић Олга

Београд, 2017

Садржај

1. Увод	3
2. Србија у време Првог српског устанка	5
2.1. Друштвено-политичка ситуација Србије пре 1804. године	5
2.2. Живот и обичаји српског народа	8
2.3. Идеје Првог српског устанка	13
3. Ток устанка – најзначајнији догађаји	15
3.1. Сеча кнезова	15
3.2. Збор у Орашцу	16
3.3. Буна на Дахије	18
3.4. Најзначајније битке	28
3.5. Подршка Русије	29
4. Карађорђе и хајдуци	33
4.1. Значајне личности Првог српског устанка	33
4.2. Методи борбе српских устаника	42
4.3. Прека нарав и прекомерна употреба силе српског војводе	47
5. Слом устанка	49
5.1. Карађорђев бег у Аустрију	49
5.2. Друштвено уређење ослобођене Србије	54
6. Закључак	59
Литература	61

Сажетак:

Први српски устанак представља прекретницу у савременој историји Србије и почетни корак у процесу обнове српске државе након дугог периода ропства под Турцима. Предвођени Карађорђем, устаници су успели да се привремено изборе за независност Србије у чему је кључну улогу имала употреба силе на бојном пољу. Употреба оружја комбинована је са дипломатском, обавештајном и пропагандно-агитаторском делатношћу у циљу задобијања што шире подршке за напоре устанка и стварања услова за успешно извођење борбених акција. Како би смо анализирали методе борбе примењиване током Првог српског устанка, у раду ћемо објаснити услове који су довели до његовог избијања као и најзначајније догађаје који су обележили ток устанка. Посебна пажња биће посвећена Карађорђу Петровићу као вођи и најзначајнијој личности Првог српског устанка.

Кључне речи: Карађорђе, устанак, хајдуци, дахије, Хајдук Вељко Петровић

The First Serbian Uprising represents a milestone in modern Serbian history, and the first step in the process of creating the modern Serbian state after the long period of Turkish occupation. Led by Karadjordje, Serb rebels managed to temporarily liberate Serbia primarily by means of force used on the battle field. The use of arms was combined with diplomacy, military intelligence and propaganda activities with the aim to gain support for the uprising and create conditions for successful use of weapons. In order to analyze methods of struggle used by Serbian rebels during the First Serbian Uprising, the paper will explain the conditions that caused it, as well as the most significant events that marked the First Serbian Uprising. The paper will specially deal with the biggest battles in that period, as well as with personality of Karadjordje Petrovic who was the leader and the most significant person of the First Serbian Uprising.

Key words: Karadjordje, uprising, hajduks, dahijas, Hajduk Veljko Petrovic

Увод

Први српски устанак представља један од најзначајнијих догађаја у модерној српској историји и прекретницу у даљем историјском развоју српског народа. Након губитка сопствене државе у касном средњем веку, Срби су неколико векова живели под туђинском влашћу, спречени да се сами брину о властитој судбини. У јеку драматичних политичких промена које су крајем 18. и почетком 19. века захватиле Европу, у српском народу долази до националног и политичког буђења. Срби који су до тад били раја, обесправљени нижи друштвени слој, постали су свесни себе и својих права која Турци нису били спремни да им дају. Обучени ратним вештинама након ратовања у Аустријско-турском рату и неколико година постојања српске народне војске, увидели су да се у борби за бољи положај и права за која су веровали да им припадају морају уздати пре свега у себе.

Предвођени народним првацима на челу са Карађорђем, Срби се окрећу оружју и дижу на устанак најпре против дахија које су завеле терор у Београдском пашалуку, а затим и против Порте и централне турске власти. Устанак који је трајао готово 10 година обележиле су бројне битке и величанствене победе устаничке српске војске. Устаници су показали способност да временом изграде озбиљну и добро организовану оружану силу, на челу са професионалним командним кадром. Упоредо са изградњом оружане силе, радило се и на изградњи осталих државних институција, подизању економије, поправљању положаја Србије на спољном плану и задобијању међународне подршке за признање независности Србије. У ту сврху, примена оружане силе комбинована је са дипломатским, обавештајним и пропагандним напорима, што је за одређени временски период дало значајне резултате.

Циљ овог рада је да анализира и сагледа методе које су устаници користили у борби против Турака. У ту сврху ћемо најпре објаснити друштвено-политичку ситуацију у Србији уочи избијања устанка. Хронолошки ћемо приказати најзначајније догађаје и периоде Првог српског устанка, најважније битке и личности које су у њима учествовале. Посебну пажњу посветићемо личности Карађорђа Петровића, који је својим деловањем и својом појавом у великој мери утицао на избијање, ток и исход устанка. Поред политичке ситуације у Србији, описаћемо живот и обичаје српског народа. Затим ћемо се бавити

догађајима као што су сеча кнезова, збор у Орашцу и буна на дахије. Осврнућемо се на подршку Русије и њен утицај на ток и исход устанка. Приказаћемо неке од најзначајнијих битака попут битке на Мишару, Иванковцу, Делиграду, Чегру и друго. За крај, објаснићемо узроке слома устанка и државне институције изграђене у Србији за време устанка. Из свега наведеног ћемо покушати да издвојимо и објаснимо методе борбе, како оружане, тако и неоружане, које су устаници практиковали, уз посебан осврт на војну организацију и војну тактику.

1. СРБИЈА У ВРЕМЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

1.1. Друштвено-политичка ситуација у Србији пре 1804.године

Крај 18. века донео је драматичне промене на политичкој карти Европе и света. Читаво раздобље обележено је сукобима великих европских сила око колонијалних поседа, извора сировина и трговачких путева. У поменутом периоду долази до значајног опадања моћи Отоманског царства које на европском тлу бива потиснуто од стране својих ривала. На Балкану и источном Медитерану долази до јачања утицаја Аустрије која значајно унапређује своје привредне активности; на Средоземном мору европске трговачке флоте преузимају примат успостављајући контролу над турским трговачким путевима са Европом чиме отежавају комуникацију Османског царства са својим провинцијама у Египту и северној Африци, које постају готово независне; Русија преузима примат на Кавказу и у басену Волге и на тај начин искључује Османско царство из трговине између Европе и централне Азије. Турци су се тако нашли привредно изоловани, што се негативно одразило и на унутрашње стање у држави.¹

У европском делу Отоманске империје, Румелији, долази до драстичног слабљења централне власти. Румелија постаје све богатија захваљујући извозу сировина неопходних захухталој аустријској индустрији, услед чега се на Балкану ствара класа богатих трговаца који су поседовали велика имања и стекли знатно богатство. Спахије су се богатиле и постајале земљишни господари, а најбогатији међу њима су имали чак и сопствену војску и постајали градске старешине. Појава ових локалних моћника била је у директној вези са другим процесом који се упоредо одвијао. Након бројних ратова са суседним силама, османске провинције на Балкану упале су у стање хаоса. Турци су три пута од краја 17. века под притиском Аустрије морали да напусте своје поседе у Београдском пашалуку, што је значајно ослабило чврстину њихове власти.² Дошло је до расула војске и осипања гарнизона по градовима, услед чега држава више није била у стању да обезбеди ред и безбедност. Анархија која је захватила царство уништила је моћ централне власти у балканским провинцијама. Централна влада више није била у стању да одговори на

¹Владимир Рибич, *Српска револуција у модерном светском систему*, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2015, стр. 105

²Аустрија је у том периоду три пута окупирала турске поседе јужно од Саве и Дунава – 1688-1690, 1718-1739 и 1788-1791. године.

економске потребе становништва, нити да му гарантује сигурност, не остављајући му другог избора него да се самостално стара о сопственој безбедности. Народ и угледни грађани почели су самоиницијативно да решавају економске и безбедносне проблеме, због чега на Балкану у први план избија локални ауторитет.³

Посебан проблем представљала је јаничарска војска, која се готово сасвим одметнула. Јаничари, некада поносни и одани ратници, сада су уживали плодове власти и великих поседа. Према речима професора Ћоровића „јаничарски оци били су места свих врста корупције, а у исти мах легла бунта и нереди.“⁴ Јаничарске војске задавале су велике главобоље султану чинећи зулум према становништву и пркосећи власти, изазивајући често побуне које је султанова војска са великом муком сузбијала. Највише проблема било је управо у Србији, у којој је ваљало средити ситуацију након исцрпљујућег рата са Аустријом (1788-1791). За време рата у коме су Срби поднели највећи терет, Београдски пашалук накратко се нашао под аустријском влашћу. Срби из пашалука масовно су ступили у аустријску војску, где су се научили вештини ратовања и војној дисциплини, што ће се показати изузетно корисним за устанике. Аустријско-турски рат окончан је Свиштовским миром којим је Србија враћена у оквиру Отоманског царства што је у Србији изазвало велико незадовољство.⁵ Свиштовски мировни уговор предвидео је амнестију за побуњенике из Србије, Босне, Црне Горе, Влашке и Молдавије. Његов значај огледа се у чињеници да је то био први међународни уговор у коме се спомиње Србија уместо Београдског пашалука.⁶

Појам Србије се у том периоду односио пре свега на територију Београдског пашалука, који се састојао од 12 области, нахија, чија седишта су се налазила у варошима и паланкама по којима су именоване. Пашалуком је управљао везир, који је као представник Порте имао широка овлашћења. Како су Срби за време Аустријско-турског рата сматрали да се Србија више неће враћати под султанову власт, били су веома

³ Ибид., стр. 107

⁴ Владимир Ћоровић, *Илустрована историја Срба – пета књига*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 5

⁵ За време последњег рата са Аустријом (1788-1791), аустријске власти су од Срба из Београдског пашалука формирале добровољачке јединице, такозване фрајкор. Вођа једног од тих одреда био је и Коча Анђелковић коме је аустријски цар дао чин капетана. Његове јединице оперисале су на подручју Пожаревца, Паланке, Крагујевца и Баточине. Српска војска у којој су између осталих ратовали и Карађорђе и Алекса Ненадовић, бројала је око 10,000 људи и успела је да ослободи већи део Србије као и да помогне Аустрији да заузме Београд; Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, Звоник, Београд, 2006, стр. 11

⁶ Владимир Рибич, *Српска револуција у модерном светском систему*, оп. цит., стр. 119

незадовољни чињеницом да су се опет нашли под окриљем Османског царства, те су жучно захтевали аутономију. Султан није био спреман да Србима испуни овај захтев, али како би умирио ситуацију у бунтовној покрајини, у Београдском пашалуку спроводи значајне промене: читлучење је укинато и повратак јаничара је забрањен; Србија је добила 12 нахијских обор-кнезова, који су задужени да разрезају и купе порез, у износу од 15 гроша, од народа; Спахије су биле у обавези да станују искључиво у градовима, ван којих није могла да се држи ни турска војска, којом је командовао везир; турска насиља при путовању била су забрањена а цркве и манастири могли су опет да се слободно подижу; и најважније, ради одбране Београдског пашалука успостављена је и српска народна војска под својим, домаћим старешинама.⁷

Срби су добили један облик локалне аутономије. Турцима је било забрањено да долазе у чисто српска села, док су кнезови могли да држе своје одреде пандура са буљубашама како би осигурали сигурност путева. Положај српског становништва значајно се побољшао, како у безбедносном, тако и у економском смислу. Београдски пашалук представљао је у то време главни регион преко ког се одвијала трговина између Отоманског царства и Аустрије. Кроз њега је пролазио главни пут, тзв. Царски друм који је водио из Мале Азије у средњу Европу и који је представљао најзначајнији саобраћајни правац на Балкану.⁸ Трговина се нарочито интензивирала за време ратова са Наполеоновом Француском, због чега је Аустрија била принуђена да по вишој цени набавља велику количину стоке за војне потребе.⁹ Користећи трговинске олакшице и везе са Србима у Војводини, Срби из Београдског пашалука успели су да развију трговину и сточарство. По кнежевинама су ишли путујући трговци који су од сељака куповали стоку коју су скелама пребацивали преко Саве и продавали. Тако се формирала српска трговачка елита која се уздигла изнад масе кметова. Њу су чинили виђенији људи који су се издвојили у посебан друштвени слој.¹⁰

⁷ Ибид., стр. 120

⁸ Пут је водио од Београда преко Гроцке, кроз Смедеревску Паланку, Баточину, Јагодину, Ћуприју, Параћин и Ниш, одакле се један крак одвајао за Софију и Истанбул, а други за Скопље и Солун; Живко В. Марковић, *Карађорђева Србија: Историја Првог српског устанка (1804-1813)*, Берн: Српска школа у Швајцарској, Крагујевац, 2005, стр. 40

⁹ Ибид., стр. 127

¹⁰ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 14

У Србији је неко време завладало једно безбедније и мирније стање, праћено економским успоном. Највећу претњу по положај Срба представљали су протерани јаничари, који су у више наврата покушавали да се врате у Београдски пашалук. Они су уточиште пронашли у Видину код Пазван Оглуа, који је око себе окупио 10000 крџалија и који је успешно пркосио Порти. Уз његову помоћ, јаничари су у неколико наврата безуспешно покушали да продру у Србију. Како би се изборио са њима Хаџи Мустафа паша, који је био на челу Београдског пашалука, дао је да се Срби опреме и наоружају. Срби су под његовом командом по први пут „научили да побеђују Турке“, иако тада на страни Турака.¹¹

Тај пораз само је привремено зауставио јаничаре, који су на крају су ипак успели да се врате у Србију. Притиснута Наполеоновим освајањима који је упао у Египат, Сирију, на Крф и јонска острва у кампањи 1798. године, Порта је била приморана да јаничарима дозволи повратак у Београдски пашалук. Почетком 1799. године, након преговора са Османом Пазван-Оглуом и смиривањем ситуације око Видина, јаничарима су признате бенефиције и враћена власт у Београдском пашалуку. Повратак их је осоколио да самовољно управљају пашалуком. Јаничари Кучук-Алија, Мула Јусуф, Аганлија и Мехмед-ага Фочић су након убиства Хаџи Мустафе 1801. године дошли на власт и завели страховладу.¹² Тиме је окончан један миран и економски успешан период за Србију и српски народ. Повластице и аутономија коју су Срби имали укинуте су, што је за последицу имало драстично погоршање безбедносних и економских услова у којима је народ живео. Бес и незадовољство због такве ситуације почели су брзо да се шире, што је на крају и довело до избијања Првог српског устанка.

1.2. Живот и обичаји српског народа

Како бисмо приступили овој теми морамо се користити етнографско-историјским подацима. Вук С. Караџић је међу првима описао стање међу српским живљем са средине 19. века у свом раду *Живот и обичаји народа српског*.¹³ Свакако да су исти обичаји

¹¹ Леополд Ранке, *Српска револуција*, Српска књижевна задруга, Београд, 1965, стр. 59

¹² Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак, кратка повест*, Звоник, Београд, стр. 15-16; Живко М. Марковић, *Карађорђева Србија 1804-1813*, Српска допунска школа у Швајцарској, 2006, стр. 44-46;

¹³ Вук Стефановић Караџић, *Живот и обичаји народа српског*, наклада Ане С. Караџић, Беч, 1867

важили и пола века раније. У том делу може се стећи увид у религијску и свакодневну праксу обичног српског народа под турском влашћу.

Насеље у Србији под турском влашћу због карактера српског сељачког живља описано је углавном као сеоско. Сеоска насеља најчешће су бројала 30 до 50 кућа. Било је и већих насеља са стотину и више кућа, али и оних мањих са по 15 домаћинстава.¹⁴ Села су обично била читлучког или старовлашког типа док су вароши биле оријенталног типа.¹⁵ Облици насеља били су разнолики: раздвајају се на села разбијеног и збијеног типа што је одређено географским рељефом више него државним планом или организацијом. Села у брдовитијим крајевима могла су да имају површину већу него неки градови тог доба укључујући и Беч. Оно што је занимљиво је да је у народу постојала велика мобилност. Обичан човек могао је отићи из свог села у друго насеље у другој спахији, а да се за то и не јави локалним властима. Битно је било да се даје десетак у порезу. Срби су живели претежно на селу, док су у градовима живели углавном Турци.¹⁶

Домаћинства су се састојала од више зиданих јединица: главне куће, вајата, помоћних руралних зграда типа амбар, тор и други. Етнографски и археолошки записи нам кажу о архитектури домаћинстава. Куће у којима се становало нису биле раскошне или бољег квалитета. С обзиром да је у скривенијим и забитијим пределима утицај исламске архитектуре и урбанизације уопште текао спорије задржава се средњовековна архитектура. У питању су биле надземне грађевине мањих димензија са каменим темељом и зидном конструкцијом од бондрука или брвна, а постојале су зидне конструкције од плетера и лепа или ћерпича. Организација унутрашњег простора се састојала од једне или две просторије са огњиштем, које је мењало своју позицију зависно од периода, а под од набијене земље. Улаз у кућу је био са тремом. У складу са шеријатским законима, куће немуслимана нису могле бити више од кућа муслимана. То правило је важило за све грађевине унутар насеља, укључујући однос цркве и џамије.¹⁷

У народу је постојала и друштвена хијерархија. Међу Србима постоји дуга традиција кућног старешине. Кућни старешина управља имањем, свим пословима, финансијама, радним обавезама укућана, примањем гостију, молитвама, итд. Наследство

¹⁴ Ибид, стр. 247; Леополд Ранке, *Српска револуција*, оп. цит., стр. 40

¹⁵ Јован Цвијић, *Балканско Полуострво*, САНУ, Београд, 1987, стр. 33

¹⁶ Вук Стефановић Караџић, *Живот и обичаји народа српског*, оп. цит., стр. 247-248

¹⁷ Гордана Милошевић, *Становање у средњовековној Србији*, САНУ/Археолошки Институт, Београд, 1997, стр. 270-220

ове титуле преносило се са оца на најстаријег или најспособнијег сина. Ако је старешина лоше вршио своје дужност био би смењен, а на његово место би био изабран други. То нам говори о демократској пракси унутар основне ћелије друштва.¹⁸ Поред кућног старешине, управљање не само имањима него и селима остављено је кнезовима који су обављали послове скупљања пореза, посредништво између народа и везира или бега и друго. Ова титула је имала више назива у зависности од места, те се могло чути и оборкнез, виалетски кнез, башкнез, или велики кнез. У Херцеговини је ова титула имала назив војводе. Кметови су били виђенији сељаци, који су учествовали у разним преговорима са Турцима, или су пак били позивани на суђења у својству сличном данашњим поротницима. Капетани или буљубаши били су управници градова или мањих насеља. Спахије су биле еквивалент витезу у западно европској култури. Спахије које су од султана добијале посед имале су право на скупљање пореза и убирање данка. Чест је случај да су спахије биле и српског порекла и непромењеног презимена, са slabим знањем турског језика, али муслиманске вероисповести. Често се говори за спахије да су најбоље за народ. То можемо довести у везу са чињеницом да је постојала велика толеранција приликом прикупљања пореза и данка током мирног периода турске владавине. Током ратова или унутрашњих немира долазило би до већих репресалија ради ефикаснијег прикупљања пореза што би доводило до незадовољства у народу. Читлук-сахибије су имале исти задатак прикупљања пореза и господарења имањем додељеним од царске управе. За разлику од спахија сахибије су убирале деветак пореза. У Србији након 1804 године читлук-сахибије губе своје право убирање деветка. И спахије и читлук сахибије су били припадници елитног јаничарског одреда. Како су постојале полуге за опорезивање и тлачење народа тако су се јавили и хајдуци, или се барем тако веровало у народу тог времена. Међу хајдуцима је увек постојао вођа, харамбаша, чак и кад би у питању била само два хајдука. Хајдуци су користили герилски начин борбе, крили су се по шумама, док су по насељеним местима имали јатаке код којих би ишли по храну. Хајдуци би се током зиме растајали да би се на пролеће поново састајали. Док су бивали у јатацима хајдуци би се или крили од јавности или би се преобукли у каквог слугу и вршили кућне послове. Кад хајдуци унесу толико нереда у одређену област онда се започиње са хајком на њих. Ухваћене су живе набијали на колац, док су мртвима одсецане главе које би биле

¹⁸ Вук Стефановић Караџић, *Живот и обичаји народа српског*, оп. цит., стр. 249

положене на исти. Ако хајка не би успела страдало би локално становништво све док хајдук не буде ухваћен. Тај обичај се звао тефтиш, а породица хајдука није подлежала санкцијама. Хајдуци иако су у највећем броју чинили ситна и велика злодела, опевани су у народној лирици као јунаци, што је било далеко од стварности. Постојао је реалан страх и нетрпељивост од хајдука међу мирним становништвом, с обзиром да су хајдуци знали да нападају и своје сународнике. Током зиме сви хајдуци су ишли код својих јатака који су већином били пријатељи, добри познаници или какви даљи рођаци.¹⁹

Мора се нагласити и да су Турци били повлашћени у односу на рају, што се видело у свакодневном животу. Турци нису смели бити ометани ни у ком погледу. Срби су морали пешке улазити у град, Турцима се склањати са пута и поклонити у сусретима ван града, сакрити своје оружје. Што се тиче увреда, ако их је и било Србин их није смео узвратити.²⁰ Таква пракса имала је за циљ доказивање турске надмоћи и доминације у односу на покорено становништво. Експанзионистичка политика ислама тежила је ка исламизирању покореног становништва, и управо је такав однос према немуслиманском становништву био директно у функцији тога.

Игре међу децом су познате и записане, те се може наићи на игре попут: *Банане, Вино, Она цупа лијевке, Гаврање, Гађање у нишан, Гонеталица, Клис, Зеџ, Из кола кучке* и др. Споменуте игре су се упражњавале и на ширем подручју од оног насељеног Србима и под другим именима али су их свакако практиковала и српска деца. О овим играма постоје и детаљни записи од стране Вука С. Караџића.²¹

Битан део српског фолклора чиниле су и народне песме. Томе можемо приписати и митове и легенде које су предањем ишле уз епско лирички допринос тог времена. Појављују се епови хајдучког и ускочког периода. Углавном су биле популарне епске песме неисторијског циклуса и циклуса о Краљевићу Марку, док су се широм народа певали преткосовски, косовски и покосовски циклуси.²²

Срби су под Турцима имали немалу аутономију у виду религијских слобода. Записани су и црквени обичаји тог времена. Славе се православни празници, народ се

¹⁹ Ибид, стр. 253-270; Gabor Agoston, Bruce Alan Masters, *Encyclopedia of Ottoman Empire*, Infobase Publishing, p. 252; Леополд Ранке, *Српска револуција*, оп. цит., стр. 56.

²⁰ Ибид., стр. 40

²¹ Ибид, стр. 276-294

²² Видети шире: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, штампарија јерменског манастира, Беч, 1845

састаје око манастира где се зависно од празника праве масовна окупљања у виду вашара. Битно је напоменути да већ у 19. веку Вук примећује како нема манастира у оном броју колико их је било раније: *„У стара времена било је много више манастира у народу нашем, пак су после под турском влашћу опустјели и сад им још само зидине стоје. Будући да у Србији ни у десетом селу нема цркве, зато људи иду уз часне посте нећеље, особито о Мученицима, Благовијестима и о Васкрсенију и осталим годовима.“*²³ Поред поменутих празника народ је славио Божић, мали Божић, Богојављење, Задušнице, одржавао часни пост до Васкрса, обележавао Илијин дан као и многе друге који се славе и дан данас. Српска православна црква због одсуства српске државне организације постаје стожер народног јединства и одржавања српског идентитета. С обзиром да су Срби живели на територији двеју царевина, Аустроугарске која је била изразито римокатоличке, и Турске која је била изразито муслиманске вероисповести, постојање организоване православне цркве довело је до јасног одвајања Срба од народа под чијом су влашћу су били. В. Чубриловић се не би сложио са овом тврдњом наводећи како није црква очувала српски народ већ су се Срби у оквиру Српске православне цркве после 1557. године организовали у „аутономну“ црквено политичку установу. Тиме су се свакако стекли услови за очување културне особености. Иако би се укидањем Пећке патријаршије 1767. године могле негирати Чубриловићеве тврдње, сматрамо да је он у праву када каже да вера у Србији задржава родовско племенски и патријархални карактер, а не изворно православно-хришћански.²⁴

Поред слободне религијске праксе која се регулисала посебним порезима, народ је био у економском смислу доста потлачен. У османлијском друштву стварну власт нису могли имати људи који нису били муслиманске вероисповести. Непостојање српске аристократије је довело до извесне нивелације међу Србима. То није био само случај са Србима већ и са другим потлаченим народима углавном православне вере. Већина српског становништва живела је на селу, а мањи проценат у градовима где је по правилу муслиманско становништво преузимало особено „градска“ занимања (иако имамо примере богатијих трговаца, узгајивача стоке, узгајивача пољопривредних добара српског порекла). Српско становништво је било претежно сељачко. Најчешћа занимања су била

²³ Ибид, стр. 86

²⁴ Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, БИГЗ, Београд, 1982, стр. 31

сточарство које је било номадског и полуномадског карактера, и ратарство. Ова занимања вуку дугу традицију и из српског средњег века. Сточари у својим катунским задругама чинили су засебан вид друштвене организације, који никад није био под непосредном влашћу како српске тако и турске државе, које су биле феудалног карактера, већ се задржавала на родовско племенском нивоу. Као често изолована заједница катунско-сточарске задруге развијале су сопствену културу, те су и унутар насеља могли бити засновани посебни друштвени односи и хијерархија. По Чубриловићу ове заједнице биле су демократско-патријархалне и слободољубиве ратоборне природе. Природно је да су овакве заједнице гајиле одбојан став према власти, нарочито странај која је наметала нове, другачије и у основи супротне идеје оним које су сами развијали²⁵. У томе и треба тражити основе незадовољства народа који ће се дићи на устанак.

1.3. Идеје Првог српског устанка

Иако је Први српски устанак окончан сломом и поновном окупацијом Србије, оно што Турци нису могли да поразе оружјем биле су идеје које је устанак изродио. Према професору Симеуновићу, две основне идеје Првог српског устанка биле су борба за социјално и друштвено ослобођење од дахијске узурпације у Београдском пашалуку и борба за стварање сопствене државе.²⁶

Прва идеја, идеја о социјалном и друштвеном ослобођењу, проистекла је из схватања о природном праву поједница и српског народа у целини, да могу да живе у складу са својим обичајима и да у слободи испољавају своје културне, етничке и пре свега људске карактеристике и праксе.²⁷ Ту се могу повући паралеле са универзалним идејама о правима човека и грађанина из 1789. године које је изнедрила Француска револуција, а које су у великој мери утицале на национално-ослободилачки покрет у Срба. И заиста, између две револуције, Српске и Француске, постоје одређене сличности. Обе су довеле до укидања феудализма радикалним аграрним решењима, што је представљало израз борбе обесправљених сталежа против привилегованих господара. Особеност српске

²⁵ Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, оп. цит., стр. 31-33

²⁶ Драган Симеуновић, *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије и историјски архив Београда, Београд, 2000, стр. 42.

²⁷ Ибид., исто

револуције је и њена самониклост уз непосредно учешће народа против Османлијске власти које је представљало повлашћени слој друштва у царевини, што је било карактеристично и за Француску револуцију у случају трећег сталежа.

Друга идеја устанка, борба за независност, подразумевала је изградњу државе која би била суверена у односу на било који други државни ентитет.²⁸ Како би се обезбедила заштита права српског народа, Срби су сматрали да им то једино може омогућити самостална држава којом они сами руководе. Упоредо се јавља и жеља за обновом Душановог царства, што говори о значају српске епске поезије која је очувала у народу сећање на давна и славна времена српскога рода. Поред тога, ова колективна свест нам указује и на добру историографску поткованост обичног народа. Идеја о самосталној националној српској држави први пут је званично објављена на *скупштини у Смедереву* у децембру 1805. године. Идеја демократије се преплитала са стварношћу економије. Један од најважнијих револуционарних токова који је обележио другу идеју српске револуције је озакоњење укидања турског господства у политици и економији, али и у експропријацији земљишта, када су по први пут српски сељаци постали власници земљишта.²⁹

²⁸ Ибид, стр. 42

²⁹ Ибид, стр. 44-45

2. ТОК УСТАНКА – НАЈЗНАЧАЈНИЈИ ДОГАЂАЈИ

2.1. Сеча кнезова

Успостављање дахијске власти донело је терор и зулум, који се није могао трпети. Разни злочини попут пљачке, насилништва, силовања, скрнављење манастира и понижавања, постали су свакодневна пракса. Таква ситуација није била одржива, па су се разне спахије, које су се жалиле на отимачину земље од стране јаничара и Срба који зулум више нису могли прихватити, сада жалиле царској порти као и самом султану Селиму III. Хаци Мустафини пријатељи заједно са виђенијим Србима у току јесени 1803. године агитују на избијања устанка, али с обзиром на политичку ситуацију у Европи тог доба, могли су се једино уздати у самосталну борбу. Мора се напоменути да су дахије терорисале и турско становништво, те и не чуди да су се, сада потлачени, Турци удружили са Србима да збаце јаничаре. Чак је и сам султан претио да ће дићи војску неверника на дахије.³⁰

Након преписке Алексе Ненадовића и других кнезова са аустријским званичницима (Мајором Митезером), за коју су дахије дознале извршен је незапамћен злочин према српским великанима. Како би спречили народ на буну и уплитање аустријске војске, дахије су решиле да посеку сво мушко становништво старије од девете године живота за које се веровало да су у некој вези са завером усмереној против њих. То је учињено како би се народ заплашио и одговорио од буне. Почетком фебруара 1804. године Мула Јусуф је извео покоље у Грочанској нахији, Кучук Алија у Пожаревцу, а Мехмед-ага Фочић у Ваљеву и западној Србији. Током овог крвавог пира убијени су Марко Чарапић, Стефан Андрејић Палалија, Стојан Михаиловић из Зеока, Кнез Теофан из Орашја, Никола Ћирјаковић – пожаревачки кнез, Петар Ђуровић – ресавски кнез, Алекса Ненадовић и Илија Бирчанин – оборкнезови. За последњу двојицу наведених се страховало да ће постати вође устаника. Поред кнезова побијено је и доста хајдука међу којима су и Мата из Липовица, Јанко Гагић, Рајица из Забрђа и други. Чак ни свештена лица нису била поштеђена. Познато је да су страдали игуман Хаци-Ђера, архимандрит Хаци-Рувим из манастира Боговађа и други. Током овог терора страдало је више од сто људи. Овај

³⁰ Живко М. Марковић, *Карађорђева Србија 1804-1813*, оп. цит., стр. 46;

догађај је у народу остао упамћен као *Сеча кнезова*³¹. Народ је за веома кратко време остао без трговачких великана, духовних и војних вођа, као и многих учених и виђенијих људи што је имало за циљ и дезинтеграцију мреже српског отпора. Неки великаши су ипак успели да избегну турску сабљу, међу којима су и сам Карађорђе и Станоје Главаш.

Догађаји након сече кнезова показале да је она имала контрапродуктивни ефекат. Уместо да се народ заплаши, Срби су се још више разбеснели и решили чвршће него икада пре да се дигну на оружје и судбину узму у сопствене руке. Народни прваци који су преживели сечу кнезова, одржали су скуп у Орашцу на коме су одлучили да се Срби дигну на оружје и збаци дахије са власти.

2.2. Збор у Орашцу

Још за време турске владавине виђенији Срби одржавали су повремено кнежинске скупштине, тако да такви скупови нису били никаква новост. Српски прваци су на овим скупштинама доносили одлуке везане за српска питања у Београдском пашалуку, тако да су оне садржале извесне елементе државности. Може се рећи да су овакви зборови имали одређену дозу парламентаризма. Поред кнежинских скупштина, одржаване су и нахијске и локалне скупштине.

Али ни један збор до тад није био толико судбоносан и значајан за српски народ од оног који се збио у Орашцу на Сретење, 14. фебруара 1804. године. Ту су се скупиле српске вође које су умакле дахијама. Сам скуп је био непланиран и хитан и у великој мери тајан. Тога дана, за време свадбе Луке Савића у кући његовог оца кнеза Марка Савића састали су се кнезови из Крагујевачке, Београдске, Рудничке, Смедеревске и Јагодинске нахије, свештена лица и вође хајдука.³² На скупу је присуствовало око триста људи који су отишли до оближње јаруге.³³ Према мемоарима проте Матеје Ненадовића, Карађорђе је на скупу имао уводну реч и том приликом рекао следеће: *“Ево, браћо ми у име Бога устадосмо противу Турака који нам кнезове секу, имања наша отимају, робе нас и арају, наше жене, сестре и ћери бешчасте, поштења нам газе, манастире и цркве нам скрнавe... Сад браћо, ако ви пристајете као што сам ја започео и као што мислим, ако Бог да, да*

³¹ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак, кратка повест*, оп. цит., стр. 17;

³² Живко М. Марковић, *Карађорђева Србија 1804-1813*, оп. цит., стр. 54

³³ Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, ИП Јован, Београд, 2011, стр. 517

ће добро бити, за народ, да подигнемо сав народ...“³⁴ Те речи су јасно изразиле став и расположење српских великаша, који су сложивши се са Карађорђем приступили избору вође устанка. Најпре је предложено да хајдучки харамбаша Станоје Главаш буде вођа устанка. Људи су говорили како је он побио највише Турака. Станоје Главаш их је одвратио рекавши како народ неће пратити једног хајдука, а у случају пораза, народ ће га окривити за невоље које би их снашле. После је избор пао на Теодосија Марићевића, кнеза Орашачког који је такође одбио да поведе буну јер се плашио како ће командовати хајдуцима.³⁵ Предлагани су на скупу још и Вуле Илић Коларац, као и Марко Савић, домаћин скупа. Након што су сви одбили да буду вође устаника избор је пао на Карађорђа, који је испрва одбио тај предлог. Речи којима се правдао зашто не жели да буде вођа устанка на најбољи могући начин осликавају његову нарав и карактер: *„Нећу зато што ви нисте научили војевати па ћете се након неколико дана предати Турцима, а знате онда шта мене чека.“* Окупљени су му одговорили речима: *“Нећемо нећемо! Ти пред нама а ми за тобом па ако у воду -у воду, а ако у ватру у ватру. Само нека си ти старешина!“* Карађорђе је затим одговорио: *„Опет се ја браћо, не могу примити, ја сам љут и прек, па ко не послуша или пође на страну ја ћу онога да убијем; а кога ухватим у најмањој издаји онога хоћу да обесим и на најгоре муке ударим! Тада ћете ви на мене замрзити и свак на своју страну разграђивати, па онда ништа од нас неће бити што би Турци једва дочекали па би горе пропали него сада!“*³⁶ Из његовог говора се види да је Карађорђе мислио како народ након почетног налета може брзо клонут и њега оставити самог и сувише изложеног Турцима. Као додатни разлог зашто не жели да буде вођа устанка навео је своју преку нарав говорећи да ће издајнике и непослушнике одмах казнити или убити. Такав став и карактер су се свидели збору, говорећи да Србији и треба такав човек. Тако је Ђорђе Петровић Карађорђе изабран за вођу на Орашачком збору.³⁷

Након што је то свршено, буковички прота, Атанасије Антонијевић, који је уживао велико поштовање у српском народу, извршио је заклетву и миропомазање дајући благослов за устанак: *„Ја вам са сузама благосиљам устанак, ваш и новог поглавара вашег. Да бог да свуда срећни под њим да будете и душмане из отечества нашег*

³⁴ Ибид, оп.цит. стр. 54

³⁵ Вук С. Караџић, *Историја нашег времена*, Нолит, Београд, 1977, стр. 65

³⁶ Миленко Вукићевић, *Карађорђе 1752-1804*, Државна штампарија краљевине Србије, Београд, 1907, стр. 299

³⁷ Ур. П.М. Петровић, *Карађорђе, живот и дело*, Народно дело, Београд, 1923, стр. 10

*протерате.*³⁸ Говор није у целости запамћен, али очевици кажу да је заклетва устаницима коју је изговарао Атанасије све присутне понела и одушевила. Једни од очевидаца збора су били Јанићије Ђурић и Петар Јокић из чијих мемоара и сазнајемо детаље збора у Орашцу. Устаници су се заклели на верност вођи и устанку над часним крстом и јеванђељем.³⁹

Следећи дан су запаљени ханови у Раиловићима а пристуни Турци су поштеђени и пуштени да оду. Тиме је Карађорђе подигао сељаке на устанак и започео буну на дахије.⁴⁰

2.3. Буна на дахије

Сеча кнезова довела је до догађаја који је остао упамћен као *буна на дахије*. Била је то заправо почетна фаза Првог српског устанка у којој су дејства устаника била усмерена искључиво против дахија, за разлику од касније фазе у којој се буна претворила у општу побуну против Порте и самог Османског царства. Побуњеници су тражили да се поврате аутономна права за која су се изборили Свиштовским миром, а на које је Отоманско царство и пристало. Захтеви које су побуњеници предочили Порти били су: истеривање дахија из Београдског пашалука, пуна амнестија за побуњенике, признавање извесног степена аутономије и да српски кнез буде на власти и буде задужен за прикупљање пореза, а који би и сам био представник својих сународника пред портом. Такође је исказан захтев да се порези и таксе не повећавају својеволјно.⁴¹ Поред очајних и незадовољних Срба устанку су се прикључиле и турске спахије незадовољне јаничарским терором и самовољом. Дахије су се у том тренутку нашле у неповољном положају. Нису могле да рачунају ни на помоћ Пазван-Оглуа, тако да су остале усамљене.

Чувши да се по Шумадији турски ханови пале, а Турци протерују или убијају дахије су се забринуле, што се покрет против њих толико омасовио, па су прво покушали да преговарају са устаницима. Најпре су изабрали делегацију од неколико Турака, којима се прикључио и Мата калуђер родом из Жабљара, да преговарају са Карађорђем. Након

³⁸ Живко М. Марковић, *Карађорђева Србија 1804-1813*, оп. цит., стр. 55

³⁹ Ибид, стр. 52-53

⁴⁰ Михаило Симић, Душица Стојановић, *Календар првог српског устанка*, Филип Вишњић, Београд, 2002, стр. 16-17

⁴¹ Charles Jelavich, Barbara Jelavich, *Establishment of the Balkan National States, 1820-1920*, University of Washington Press, Washington, 2000, p. 31

неуспешних првих преговора, као главни преговарач изабран је Аганлија, најумеренији од четворице дахија. Он је са четом од 200 Турака и 1000 Срба из Колубарског округа који се још нису побунили кренуо да се сусретне са Карађорђем. То се догодило 12. фебруара 1804. године у Дрлупи код Космаја. Током преговора дошло је до инцидента који је ескалирао у први велики сукоб у Првом српском устанку. Том приликом су рањени Станоје Главаш у главу и Аганлија у ногу.

Следећи је покушао да преговара Мехмед-ага Фочић. Нови преговори су се догодили 4. марта, 1804. у Смедеревској Паланци. Том приликом је Карађорђу понуђено 500 кеса новаца да се „смири“, као и имање у Аустроугарској које би му купиле дахије. Карађорђе је све личне понуде одбио. Понуђено је било да се субаше уклоне из села и да се у пашалуку врати пређашње стање, а да се сам Карађорђе назове кнезом.⁴² Након новог неуспеха дахијама је постало јасно да се без борбе устанак не може угушити. Турци су се вратили у Београд, док су устаници кренули пут Губеревца умножавајући своје снаге. Дахије су сада биле принуђене на очајничке мере. Око 1000 крцалија на челу са Алијом Гушанцем, на позив дахија прешло је границу и улогорило се пред Врачаром.⁴³

Устаници који су се сада већ сакупили и организовали у већем броју, заузимају Рудник 18. марта, док почетком априла наносе пораз јаничарима код Јагодине и Баточине. Остатке војске јаничара из Јагодине поразио је Васа Чарапић.⁴⁴ Након ових победа устанак се распламсао у целом Београдском пашалуку, нарочито у Шумадији, Колубари, Подрињу, Млави, Ресави, Стигу и у Поморављу. У марту је било око десетине мањих окршаја што је за резултат имало да су се сва села очистила од Турака који су остали само у утврђеним градовима. Устаници су били мудри и нису дирали мирне Турке, што је био паметан потез с обзиром да тиме нису навукли султанову срџбу пошто су они ипак били његови поданици. Убрзо су ослобођени Уб, Обреновац и Ваљево. Алија Гушанац и Карађорђе су се сусрели у Крагујевцу. Након победе и заузимања града, Карађорђе је дао да се Крагујевац запали.

Јаков Ненадовић на Свилеуви наноси Турцима нови пораз, чиме ставља Шабац под окружење устаничке војске. Чувши за то, зворнички паша Видајић и дахијски

⁴² Стојан Новаковић, *Устанак на дахије, оцена извора, карактер устанка и војевање 1804*, Државна штампарија краљевине Србије, Београд, 1904, стр. 102-104;

⁴³ Леополд Ранке, *Српска револуција*, оп. цит., стр. 67

⁴⁴ Момчило Павловић, *Савремена историја Срба радни материјал за студенте*, оп. цит., стр. 9

кабадахија Мула Ножина притрчали су у помоћ шабачким Турцима. План устаника је био да их са здруженим снагама дочекају код манастира Чокешина. На жалост, до изражаја је дошло нејединство и неслога међу устаничким и хајдучким вођама, због чега је Турке на Чокешини сачекало свега 313 хајдука. Тај страшни пораз у коме су сви хајдуци изгинули, назван је српским Термопилом.⁴⁵ Упркос томе, остатак устаничке војске успео је да заузме Шабац. Карађорђе и Јаков Ненадовић успели су да помогну војводи Миленку да преузме Пожаревац, тако да се и тај град нашао у рукама устаника.

У истом периоду одржана је *Остружничка скупштина*. Због очајне ситуације у којој су се нашли, дахије су биле спремне на преговоре са устаницима посредством аустријског барона Ценејна и Хасан-аге, а који је требало да се одиграју у Земуну. На Остружничкој скупштини се расправљало о томе који ће захтеви бити изнети на тим преговорима, као и о даљем току устанка, организацији власти, опремању војске и друго. На Остружничкој скупштини је закључено да дахије морају да се протерају из Београда, да сваки везир који дође на чело Београдског пашалука мора да врати Србима аутономију који су имали пре повратка дахија, да у свакој нахији треба да постоји судница и да се свима суди по закону. На списак српских захтева додато је и право да се обнављају манастири, да обичаји вере буду слободни, право на слободну трговину и право да српско становништво самостално бира свога кнеза. До преговора у Земуну дошло је 10. маја. С обзиром на то да устаници нису желели мирење са дахијама, намерно су изнели захтеве које је било немогуће испунити. Након још једних неуспелих преговора, Срби су одлучили да се борба настави без икаквих компромиса и уступака. На преговорима у Земуну Карађорђе се по први пут појављује као фактор на међународној политичкој сцени, те и по први пут скреће на себе пажњу великих европских царевина.⁴⁶

Устаничка војска је већ крајем марта месеца 1804. била пред Београдом. Васа Чарапић је са својим снагама био у Подунављу, Јаков Ненадовић у Посавини, а између њих су стајали Карађорђе и Катић са својим војскама. Цариград се тад умешао у дешавања посредством Ибрахим-аге Видајића, Хасан-аге и других Турака који су такође били незадовољни дахијском страховладом.⁴⁷ Они су успели да наговоре великог везира да се Србима помогне у борби против дахија, након чега је султан наредио да се босански паша

⁴⁵ Леополд Ранке, *Српска револуција*, оп. цит., стр. 69

⁴⁶ Ибид, оп. цит.

⁴⁷ Ибид, оп. Цит.

Бећир позабави овим проблемом и да успостави мир у пашалуку. Бећир паша се са 3000 људи улогорио на Белим Водама надомак Београда где је дочекан са највећим почастима. С обзиром да се испунила претња Селима III дахијама да ће послати војску неверника на њих, видевши сада Бећир пашу са устаницима, дахије су побегле бродовима из Београда на Аду Кале код Кладова.⁴⁸ Бећир паша је од Порте добио наређење да убије дахије или да пусти Србе да то сами ураде. Мислило се да ће се Срби након тога смирити, јер су све време захтевали главе четворице дахија. Регуларне турске снаге пропустиле су устанике на Аду Кале, где је након краће борбе војвода Миленко побио дахије и однео њихове главе у логор.

Након тога настављене су борбе за истеривање јаничара из осталих тврђава по Србији. Убрзо је ослобођена и Ужичка тврђава. Срби су код Карановца доживели први неуспех. Тврђава је била добро брањена јер је ту одседала и помоћна војска из Новог Пазара. Јуриши Карађорђевој војске завршени су неуспехом, након чега су Турци сами одлучили да се повуку и напусте утврђење. Након тога је ослобођен и Соко град, који је заузео Јаков Ненадовић. Пошто се Срби нису смиривали, а Порта им није могла испунити све захтеве нишки Хафиз-паша добио је наређење од султана да разоружа хришћанску рају.⁴⁹

2.4. Најзначајније битке

Након почетних успеха 1804. и битке на Чокешини, устаници су до пролећа 1805. спровели низ дипломатских акција како би од Порте извукли одређене повластице. Међутим, Султан је одбио предлоге Срба, а они су одбили султанов захтев да распусте оружане одреде. Након устаничког заузимања Карановца, Трстеника, Пожеге и Ужица током јула 1805, Порта је наредила новом београдском везиру Хафиз-паши да одмах крене у напад и угуши буну. Хафиз-паша, дотадашњи заповедник Ниша, кренуо је Цариградским друмом и решио да одмори у хану код Параћина. Послао је извидницу напред, али је њу разбио Стеван Синђелић са својом четом. Схвативши да су на путу постављене заседе, Хафиз-паша решио је да крене десном обалом Велике Мораве, али на

⁴⁸ Леополд Ранке, *Српска револуција*, оп. цит., стр. 71-72; Момчило Павловић, *Савремена историја Срба радни материјал за студенте*, необјављено, оп. цит., стр. 10

⁴⁹ Леополд Ранке, *Српска револуција*, оп. цит., стр. 79

том путу налеће на добро утврђени систем шанчева и утврђења у селу Иванковац које се налазило североисточно од Ћуприје.

Битка на Иванковцу, почела је 18. августа 1805. године. Миленко Стојковић се са 2000 људи утврдио на десној обали Мораве и у Иванковцу, подигавши три добро утврђена шанца. Карађорђе који је оставио опсаду Смедерева и са 4500 људи кренуо ка Јагодини утврдио се на левој обали Мораве. Са Миленком Стојковићем су биле и војске Петра Добрњца и Стевана Синђелића. Њихов план био је да Хафиз-пашу намаме између Иванковца и Карађорђевих трупа и тако га потуку. Хафиз-паша је покушао да направи раздор међу устаницима, нудећи Миленку Стојковићу положај кнеза у Београдском пашалуку, ако пропусти његову војску ка Београду. Миленко Стојковић му је одговорио да „више воли да буде српски командант него турски бератлија и да неће бити пролаза док су он и његови устаници живи.“⁵⁰

Како је Карађорђе чувао положаје са леве стране Мораве, куда је и пролазио Цариградски друм, Хафиз-паша је решио да удари на положаје Миленка Стојковића. Битка је вођена 18. августа од јутра до вечери. Српска војска је пружила жесток отпор надмоћнијем непријатељу, чије су јединице бројале негде око 15 000 људи. До вечери Срби су приморали Турке на повлачење у Параћин. Карађорђе је 19. августа прешао на десну обалу Мораве и са обједињеним снагама запосео положаје изнад Параћина. Током 20. августа Турци су у три наврата покушали да пробију српску одбрамбену линију али су сва три пута су били одбијени. Надчовечанским напорима, дивовском борбом устаника и добро спроведеном стратегијом прослављених јунака Миленка Стојковића и Петра Добрњца, султанова војска је на Иванковцу до ногу потучена.⁵¹ Хафиз-паша који је био рањен током битке, преминуо је сутрадан на путу ка Нишу. Ово је прва битка и прва победа устаника над царском војском, која је уједно значила и крај буне против дахија и почетак борбе против Порте за коначно ослобођење Србије од Турака.

Турска се 1806. године спремала за коначни обрачун са устаницима. Предвиђен је напад на Србију из три правца: из Видина, из Ниша и из Босне. Срби су своју војску усмерили изван Београдског пашалука ка Кладову, Параћину, Крушевцу, Рашкој, Вишеграду, Новој Вароши, Шапцу и Београду. Миленко Стојковић је освојио Пореч,

⁵⁰ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 25

⁵¹ Ибид., стр. 26

Кладово и Неготин, Петар Добрњац Параћин, Ражањ и Алексинац, Станоје Главаш и Младен Миловановић Крушевац, Радич Петровић је продро долином Ибра и освојио Пазарску нахију, али га је код Дежеве поразио Сулејман-паша Скопљак. На истоку су устаници поразили Пазван-Оглуа на Џивџибарама.⁵²

Босанска војска од 30,000 војника окупила се јула 1806. на Дрини са тежиштем према Лозници и Бадовинцима, а румелијска са око 40,000 људи код Ниша. Та војска великог везира Ибрахим-паше напала је 13. јула српске положаје на Делиграду, али је том приликом била разбијена. Његове трупе су затим прешле Мораву, али су одмах потиснуте. Крвава *битка за Делиград* почела је 16. јула. У бици су обе стране имале огромне губитке. У току наредних шест недеља, у дивовским борбама, браниоци српских утврђења на Делиграду су херојским пожртвовањем издржали све јурише и одолели свим турским нападима. Последње борбе у Делиградској бици завршене су 3. септембра потпуним сломом и разбијањем Ибрахим-пашине војске. У исто време Миленко Стојковић поразио је Пазван-Оглуове снаге и потиснуо их ка Видину. Устаничке победе на Делиграду и околини су у великој мери биле дело одличних команданата као што су Петар Добрњац, Станоје Главаш, Павле Џукић и Младен Миловановић.⁵³

Након Делиградске битке устаници су ослободили крајеве до Ниша, Беле Паланке и Пирота. Станоје Главаш је ослободио Топлицу и спалио Прокупље и са Џукићем и Кујунџићем протерао Арнауте све до Лаба и Бањске на Косову. За време Делиградске битке спремао се одлучни бој на Мишару.

Босански везир је у рат против Србије повео војску и управну елиту из целог Босанског пашалука. Његова војска је привремено имала успеха, заузевши Мачву и потиснувши Србе на линију Шабац-Ваљево. Карађорђе је након тога преузео команду на фронту и са око 5000 људи појачао фронт. Прву победу извојевао је 1. августа када је поразио сребреничког Хаци-бега. Истог дана, Јаков Ненадовић, Јанко Катић и Лука Лазаревић су сузбили Хасан-пашину војску из Шабачког логора. Гонећи разбијене делове те војске, у Крнићу код Шапца гине војвода Јанко Катић.⁵⁴ Кад је сазнао за ове поразе, Сулејман-паша Скопљак се вратио у Шабац. Вожд је затим, најстрожим мерама које су укључивале и погубљење оних који су се колебали, завео дисциплину у Ваљевској нахији

⁵² Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ у време првог устанка*, оп. цит., стр. 35

⁵³ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 31

⁵⁴ Ибид., стр. 32

и Поцерини и 9. августа дошао у околину Шапца. Због учесталих напада босанских Турака, устаничка војска је била у великој опасности, па је Карађорђе наредио да се на источној страни Шапца, на пољу Мишару, подигне одбрамбени шанац. Док је шанац подизан, Турци су и даље насртали, али су нападе заустављали Лазар Мутап и Петар Јокић. Потом је завладало дводневно затишје пред одлучујућу битку.⁵⁵

Мишарска битка почела је рано ујутро 13. августа 1806. године жестоком артиљеријском паљбом по српским положајима. Затим је уследио напад пешадије који је одбијен уз велике напоре. Други турски напад је почео неустрашивим, фанатичним јуришем и Карађорђев шанац је био опкољен. Међутим, изненада се појављује српска коњица са 2000 коњаника, која се претходне ноћи нечујно повукла у оближње село.⁵⁶ Коњаници су се поделили у две групе. На челу једног крила је био поп Лука Лазаревић а на челу другог прота Матеја Ненадовић и Лазар Мутап. Удар с леђа и бока поколебао је Турке и они су почели да се повлаче. Коњица проте Матеје и попа Луке гонила је Турке, Карађорђе је потом наредио да се отворе врата шанца и да српска пешадија крене у напад.⁵⁷ Битка је завршена у предвечерје око 6 сати великом српском победом. Била је то славна победа над бројчано надмоћним непријатељем. Између 1500 и 3000 Турака остало је да лежи на Мишару. На Турској страни су погинули Синан-паша из Горажда, Кулин-капетан, Мехмед Видајић из Зворника са своја два сина и многи други. Срби су дошли до великог плена: много оружја, муниције, коња, скупочених одела и новца. Интересантан је податак да је на турској страни међу артиљерцима било и француских, Наполеонових војника.⁵⁸

Захваљујући изузетној храбрости и вештини Карађорђа и његових команданата, Срби су извојевали историјску победу над далеко моћнијим непријатељем. Овом битком је опасност која је непрестано претила из Босне отклоњена на неколико година. Са сигурношћу можемо рећи да битка на Мишару представља једну од најславнијих победа у српској историји.

Током операција на Мишару и Делиграду опсаду Београда држао је Васа Чарапић. Карађорђе је одлучио да крене на Београд са 25,000 људи и 40 топова. Београдска варош

⁵⁵ Ибид., стр. 32

⁵⁶ Ибид., стр. 33

⁵⁷ Богдан Ђ. Секендек, *Мишарска битка*, Народни музеј, Шабац, 2011, стр. 41

⁵⁸ Ибид., стр. 49

била је опасана шанцем, са грудобранима и караулама. На шанцу су биле подигнуте четири капије – савска, варошка, стамболска и видинска. Утврђење Калемегдан делило се на горњи и доњи град и у њему је било 2000 крцалија. Према свакој капији је била усмерена по једна устаничка војна колона, којима су командовали Милоје Петровић, Сима Марковић, Васа Чарапић и Станоје Главаш. Београд је био добро утврђен па га је било јако тешко освојити, а лако бранити. У рано јутро 12. децембра 1806. године вожд Карађорђе је наредио напад и почело је *ослобођење Београда*. Петорица устаника предвођених Узун Мирком Апостоловићем и Кондом Барјактарем су преко шанца ушли у унутрашњост добро утврђених градских бедема и савладали стражу која је чувала Сава-капију. Тешко рањени, успели су да отворе капију и део српске војске под Милојем Петровићем је ушао у град. Уследио је општи напад на остале капије. Устаници су освајали капију за капијом. У тим борбама је изгубио живот један од најхрабријих војвода Првог српског устанка, Васа Чарапић, командант војске Грочанске нахије.⁵⁹ Београдску варош су брзо освојили, опколили Калемегдан и запосели Ратно острво. Алија Гушанац је побегао лађом низ Дунав, а Сулејман-паша, београдски везир, предао је тврђаву 8. јануара 1807. године. Београдски везир је затим недалеко од Београда убијен, на путу за Истанбул. Шабац се предао без борбе 5. фебруара 1807. године. Заузимањем Шапца ослобођен је Београдски пашалук и успостављена власт српског народа.

Увођењем регуларне војске 1808. године, Србија је подељена на четири војне области (фронта). Фронтovima су командовали четворица најистакнутијих старешина: према Видину Миленко Стојковић; ка Нишу у почетку Петар Добрњац а касније Милоје Петровић; на Дрини – према Босни Сима Марковић; а према Старој Србији, Херцеговини и Црној Гори Карађорђе.⁶⁰ Срби су успели да ослободе територије до Бијелог Поља на југу, а према западу Вишеград и Рудо. Очекивало се да руска војска дође у Србију, јер је претходно дошло до прекида руско-турских преговора и до обнове непријатељства марта 1809. Међутим, због високог водостаја Дунава Руси нису успели да пређу реку, а велики везир Јусуф-паша је искористио то и решио да се обрачуна са Србима. У Видин је послао 10,000, а у Ниш 20,000 људи. На нишком фронту од команданата су били Петар Добрњац, Милоје Петровић, Стеван Синђелић, Хајдук Вељко Петровић, Илија Барјактаревић и

⁵⁹ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 40

⁶⁰ Ибид., стр. 41

Пауљ Матејић. Под њиховом командом је било укупно 18,000 људи и једанаест топова.⁶¹ Младен Миловановић је одредио за команданта фронта Милоја Петровића, који није био превише способан командант и није био дорастао задатку. Притом је оклевао да заузме Ниш и превише времена провео градећи шанчеве. То је изазвало гнев код прослављеног војводе Петра Добрњца. И док су Срби градили шанчеве, Турци су послали појачање у Ниш, где су сада имали 36,000 људи. Хајдук Вељко Петровић је у два наврата изашао Турцима у сусрет и успешно се сукобио са њима, након чега се повукао у Књажевац. Њему се, дан уочи битке на Чегру, придружио и Петар Добрњац, након што је, без икаквог договора са Милојем Петровићем, напустио шанац. Њиховим повлачењем остало је незаштићено лево крило шанца код Каменице (на Чегру).⁶²

Велика турска војска кренула је из Ниша у напад на српске положаје. Главнина напада усмерена је на српско лево крило, тј. на шанац на Чегру, којим је командовао војвода Синђелић. Синђелић је на положају имао 3000 људи. *Битка на Чегру*, почела је у јутро 31. маја 1809. године, јуришем на шанац на Чегру, који је одбијен. Уследила су још најмање четири напада и сваки је окончан великим губицима. Вишеструко бројнији Турци уводили су нова појачања и приближили се шанцу кроз уздужне ровове газећи преко лешева мртвих Срба који су напунили ровове. Ту је отпочела борба прса у прса, рукама, сабљама, бајонетима и јатаганима. Схвативши да је даљи отпор бесмислен, војвода Синђелић је у подне 31. маја 1809. запалио магацин барута и муницију распоређену дуж шанца и дигао у ваздух све у шанцу, и Србе и Турке.

Интересантна је чињеница да су драму на Чегру са околних брда посматрали српски војници и старешине и нико није притекао у помоћ. Једини који се одважио да крене у помоћ био је Пауљ Матејић, али је и он касно стигао. Према неким сведочењима, војници из других шанчева хтели су да помогну Синђелићу, али их је Милоје Петровић спречио из чисте зависти, пошто је Синђелић био добар пријатељ са Петром Добрњцем.⁶³

Након битке на Чегру, Хуршид-паша је од глава изгинулих српских ратника подигао Ћеле-кулу, уз Цариградски друм код Ниша. У 56 редова Ћеле-куле узидане су 952 главе српских бораца.

⁶¹ Ибид., стр. 42

⁶² Ибид., стр. 43

⁶³ Ибид., стр. 44

Овај херојски потез славног војводе Синђелића, ипак није успео да преокрене битку у српску корист, јер су Турци и поред великих губитака, услед неслоге српских старешина, заузели и остале шанчеве и касније продрли даље све до Дунава.

Од пораза на Каменици, у наредних годину дана, рат је вођен са променљивим резултатима. Хуршид-паша је почетком септембра 1810. заобилазећи Делиград, преко Крушевца стигао до Варварина, где је подигао логор. Том приликом спаљено је преко четрдесет српских села. Ускоро су на Варваринском пољу и Срби подигли шанчеве. Срби са Карађорђем на челу били су подржани руском војском којом је командовао гроф Орурк са око 4500 војника. Због турске бројчане премоћи, Карађорђе је отишао да прикупи још војске остављајући са Орурком Младена Миловановића, Станоја Главаша, Хајдук Вељка Петровића и Илију Барјактаревића. Везир је 18. септембра напао српске положаје и цео дан јуришао на њихове шанчеве. Срби и Руси су се добро бранили и када су Турци већ били малаксали, гроф Орурк је предузео контранапад и приморао Турке на повлачење. Међутим, *Варваринска битка* је настављена 23. септембра новим нападом Хуршид-паше. Орурк је сад применио другу тактику и вешто искористио маневар Главашеве коњице да би противнику задао ударац артиљеријом. Турцима је нанет још изненаднији удар изласком српске пешадије из ровова. Уз велике губитке на обе стране, Срби и Руси су извојевали победу на Варварину. Очевици су тврдили да је цело Варваринско поље било прекривено изгинулим војницима и коњима. Везир се са војском повукао и приликом повлачења на путу ка Прокупљу, Нишу и Лесковцу опет су паљена и пустошена српска села.⁶⁴

После победе на Варварину, Карађорђе се са 10,000 војника и пет топова пребацио на западни фронт, према Дрини. С њим су били кнез Сима Марковић и Станоје Главаш. Са друге стране Дрине било је концентрисано око 40 000 турских војника. Међутим, између босанске и румелијске војске није било никакве сарадње и травнички везир није на време прикупио војску. Први упад из Босне 1810. предузет је из правца Зворника, ка Ваљеву, при чему је спаљено двадесетак српских села. На тај напад је узвратио Петар Николајевић Молер упадом у Босну и спаљивањем турских села. Војска босанских Турака је 30. септембра прешла Дрину код Црне Баре, Лознице и Зворника. Карађорђе је био незадовољан реакцијом и пасивношћу Јакова Ненадовића и са Стојаном Чупићем је најпре

⁶⁴ Ибид., стр. 47

разбио турско упориште на Црној Бари и одмах се упутио ка Лозници. У Лозничком утврђењу налазило се око 1,200 људи под командом војводе Анте Богићевића. Они су дванаест дана били под опсадом. Карађорђе је наредио да се ноћу ископају ровови којима је омогућен прилаз турским положајима. Од 16. октобра код Лознице су се водиле жестоке борбе али ниједна страна није попустила. Дана 19. октобра Карађорђе је извукао сабљу и први јурнуо међу Турке.⁶⁵ Уздрмани Турци трпели су огромне губитке али су и даље пружали отпор. Изгинуло је доста српских бораца, док је велики број старешина био рањен, међу њима и Стојан Чупић, Станоје Главаш и поп Лука Лазаревић. *Битка за Лозницу*, окончана је 20. октобра 1810. заузимањем турских шанчева и протеривањем Турака преко Дрине. Та битка је по значају била равна бици на Мишару. Овом битком сломљен је и други велики турски поход из Босне.⁶⁶

2.5. Подршка Русије

Срби су у току целог Првог устанка рачунали на подршку Руса. До ње је и дошло у неколико наврата, али је она заиста била ограничена и како поједини историчари пишу „млака“. Две битке у којима највише долази до изражаја учешће Руса, када је реч о оружаном сукобу, су битке на Штубику и Малајници 1807. и битка на Варварину 1810. У првој од ове две битке, у помоћ војсци Миленка Стојковића пристигли су Карађорђе и руски генерал Иван Исајев и потукли Турке. У бици на Варварину учествовале су здружене српско-руске снаге под командом руског грофа Орурка, када су потукли Турке и натерали их на повлачење. Код осталих битака у којима су Руси учествовали, слали су незнатну помоћ, сем у неколико случајева на источном фронту, на Дунаву и према Видину, и у борбама око Неготина. Руска војна подршка у Србији била је активна у два наврата. Први пут 1807, након што је формални рат између Русије и Турске објављен 18. децембра. А други пут од 1809, када су се обновили руско-турски сукоби, па све до 1812/13, када руска војска дефинитивно напушта Србију, због предстојеће Наполеонове инвазије.

Срби се ниједног тренутка нису колебали чију помоћ да траже. Карађорђе је дипломатски играо и са Аустријом али је неколико пута навукао њихов гнев. Аустријанци

⁶⁵ Ибид., стр. 48

⁶⁶ Ибид., стр. 48

су притом били изузетно кивни на Србију, између осталог, због распрострањеног руског утицаја.

Када је крајем 1806. избио рат између Русије и Турске, Срби су били стављени пред дилему да ли да се одлуче за мир са Турцима или за даљу борбу заједно са Русима. Нису се много двоумили око тога, већ су били за заједничку борбу и потпуно ослобођење. Како наводи историчар Владимир Ђоровић, Руси су упутили Србима већ крајем 1806. године извесне суме новца за набавку муниције и потребних ствари, а 11. јануара 1807. године обратио им се генерал Михељсон са посебним прогласом, позивајући их на сарадњу. Карађорђу је сам цар Александар послао на поклон драгоцену сабљу.⁶⁷ Срби и Руси били су сложни по питању заједничке борбе против Турака, али им је стратешки план био различит. Срби су се надали да ће Руси доћи међу њих и да ће заједнички да прошире устанак и ослободе сву територију. Руси су, са друге стране, мислили да им Срби олакшају посао на Дунаву.⁶⁸

Војнички гледано, сарадња није ни издалека испунила оно што су Срби од Русије очекивали. Главнина руских снага била је распоређена на западу Русије, у тешким борбама са Наполеоном, а њена акција на Балкану је била споредног значаја. Карађорђе је био незадовољан руском подршком и није крио своје незадовољство. Он је отворено поручивао генералу Исајеву како је руска неактивност довела Србе у врло тежак положај.⁶⁹ Због руских позива Србија је одбила турске понуде о споразуму, а са друге стране исто због Руса, довела себе у веома тежак положај према Аустрији, јер су Аустријанци затворили границе и лишили српску војску и народ транспорта хране и муниције.

У Тилзиту је 25. јуна 1807. склопљено примирје између Француске и Русије и тим уговором је предвиђено и обустављање непријатељства између Русије и Турске, чак и повлачење руске војске из Влашке и Молдавије. О Србима није било ни говора. У Слобозији је у августу исте године потписан мировни уговор између Русије и Турске. Том приликом се руски представник заузео да и Срби буду обухваћени уговором, али су Турци то одбили тврдећи да Срби нису зараћена страна већ њихови побуњени поданици. На

⁶⁷ Владимир Ђоровић, *Илустрована историја Срба - Трећа књига*, Београдски издавачко графички завод, Београд, 1989, стр. 39

⁶⁸ Ибид., 39

⁶⁹ Ибид., стр. 42

крају ни у том уговору о Србима није било ни једне једине речи. Без обзира на то што цар Александар није одобрио поменути уговор, та чињеница је ипак утицала на касније српско-руске односе.⁷⁰ Неколико недеља пре тога, руски изасланик, пуковник маркиз Паулучи, саставио је са Србима у војном логору код Неготина писмени уговор којим се Србија потпуно ставила по заштиту Русије. Уговор са маркизом Паулучијем предвиђао је да Русија пошаље у Србију једног посебног „земље управитеља“, који би уредио земљу и народ и израдио устав за Србију. Неки људи су у томе видели једну врсту противтеже Карађорђевој утицају.⁷¹ Међутим, руско пасивно држање у Неготинској Крајини где су оперисали са врло малим бројем војске, затим њихово повлачење, па незгоде у преговорима о миру у којима Србе ни не спомињу, деловали су разочаравајуће. Сам Карађорђе се још више охладио по питању Руса. До тога је умногоме допринело и то што је по српској жељи у Србију, као нека врста руског представника у Управном савету, стигао Константин Константинович Родофиникин. Било је замишљено да он као административни стручњак уведе ред у земљи. Карађорђе је говорио да је он генерални конзул.⁷² Односи између њега и Карађорђа били су веома лоши.

Прва ствар коју је Родофиникин спремио био је нацрт државног уређења. По овом нацрту, Карађорђе добија назив „светљејшег књаза“, али му је власт била знатно сужена због успостављања „Правитељствујућег Сената Српског“.⁷³ Нацрт никада није остварен, јер га није одобрио руски цар из политичких обзира према Аустрији, да се не би прогласио стварним покровитељем земље.⁷⁴

Привремени мировни уговор у Слобозији између Русије и Турске, донео је затишје до пролећа 1809. године. Србија је у том периоду била у сфери руских интереса и утицаја, па се разматрало и то да би могла да постане самостална држава под заштитом Русије и Француске.⁷⁵ Од почетка 1809. знатно се изменила политичка ситуација у Европи. Аустрија је ушла у рат са Француском и сву пажњу је пренела на ту страну. Русија се спрема за нове борбе са Турском. Срби су, наравно, ишли уз Русе. Међутим, Русија је била заокупљена крупнијим бригама и српском питању није придавала велики значај.

⁷⁰ Ибид., стр 43

⁷¹ Ибид., стр. 44

⁷² Владимир Рибич, *Српска револуција у модерном светском систему*, оп. цит., стр. 176

⁷³ Владимир Ђоровић, *Историја Срба - Трећа књига*, оп. цит., стр.44

⁷⁴ Ибид., стр. 44

⁷⁵ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 38

Заповедник јужне руске војске, кнез Прозоровски, говорио је српским представницима на почетку 1809, да не може Србији да јемчи пуну независност. Он је сматрао да Срби треба да остану под заштитом Русије али да Турцима плаћају данак. Међутим, када је дошло до обнове рата са Турском, његов став се изменио и јавио је Карађорђу како ће му приликом следећих преговора о миру главна брига бити да Србија буде ослобођена зависности од Турске.⁷⁶ Поред Карађорђевог негативног става по питању Русије, његово разочарење се продубило и поразом устаника на Каменици када је поред раздора српских старешина и руска помоћ закаснила, па је Карађорђе пребацивао и Русима за тај пораз, наводећи да су својом неактивношћу опет Србе довели у критичан положај. Нарочито је одговорним сматрао Родофиникина, који, сазнавши за Карађорђев бес поводом пораза, није смео да га сачека у Београду него је уплашен пребегао у Панчево, а одатле код руске војске у Влашку.⁷⁷

Руси, који су плански јачали свој утицај на Балкану, увиђали су своју кривицу у изазваном српском незадовољству и настојали су да то поправе. И са руске и са српске стране јавила се искрена жеља да у будућности односи буду срдачнији. Томе је много допринео нови главни заповедник, гроф Каменски. Он се трудио да се завађене старешине смире и чувао је Карађорђа. Руси су те године, 1810. значајније учествовали у акцијама у Србији и помагали већим одредима источну војску. Већ је споменута, руска значајна помоћ на Варваринском пољу, када је у најтежим часовима по Карађорђа, стигла руска помоћ од 3000 људи. Уједињена српска и руска војска одбила је све турске јурише и натерала Турке на повлачење према Нишу. Поред ове битке, поједини козачки одреди учествовали су у кривој бици код Лознице и на Тичару. Након овога, руски утицај је био јачи него икад, па су Срби чак крајем 1810. послали Русима једну депутацију која је тражила као најбитнију гаранцију, руске гарнизоне за српске градове и поново, нацрт уређења Србије.⁷⁸ Али упркос огромном ентузијазму, Русија је изневерила наде Србије када је маја 1812. потписала Букурешки уговор о миру са Турском, како би могла да се спреми за нови налет Наполеонових трупа. Једино што су издејствовали за Србе, била је осма тачка Букурешког уговора, по којој, поред предвиђене амнестије за Србију, Турска добија право да уведе своју војску у српске градове и да поруши српска утврђена

⁷⁶ Владимир Ђоровић, *Историја Срба - Трећа књига*, оп. цит., стр. 49

⁷⁷ Ибид., стр. 50

⁷⁸ Ибид., стр. 52

подигнута током рата. У суштини, то је био почетак краја устанка. Важно је напоменути и чињеницу да Срби дуго нису знали шта је уговорено у Букурешту, јер су их Руси, из више разлога држали у заблуди.

На крају се ипак може рећи да је Русија донекле допринела борби српских устаника. Иако у ограниченој и често недовољној мери, ипак су притекли у помоћ, што се за друге велике силе, нарочито за Аустријанце, који су са слашћу дочекивали вести о српским неуспесима, не може рећи.

3. КАРАЂОРЂЕ И ХАЈДУЦИ

3.1. Значајне личности Првог српског устанка

Карађорђе Петровић, рођен је 1762. године у Вишевцу код Раче Крагујевачке, као прво дете Петронија и Марице. По оцу је добио презиме Петровић. Породица је била сиромашна и једва је преживљавала. Немаштина их је често присиљавала да се селе. У потрази за послом његова породица долази у Паланку, на имање Фазли-баше, лопова и разбојника, који је пресретао и пљачкао богате Турке и трговце. Фазли-баша га је узео за свог коњушара. Због злочина које је Фазли-баша чинио, Ђорђе га је брзо напустио и са породицом се преселио у Загорицу код Тополе. Ту се 1785/86 оженио Јеленом Јовановић из села Маслошева.⁷⁹ Према неким изворима, Јеленини родитељи су били имућнији и нису дали своју ћерку, али ју је Ђорђе отео и учинио својом женом.

После женидбе није дуго остао у Србији, јер је наводно убио једног Турчина. Избегао је у Срем са својом породицом. То је било пред аустријско-турски рат 1787. У збегу је било још неких породица. Када су се приближавали скели на Сави, његов отац се наводно покајао и захтевао је да се врате. Највероватнија прича је да је његов отац, који је годинама служио код Турака, у једном тренутку одлучио да наговори све да се врате и

⁷⁹ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 69

наставе да живе као до сада, служећи Турке. Сви у збегу су то разумели као претњу да ће се вратити у ропство или у смрт. Пошто никакво убеђивање није помогло, Карађорђа је мајка у љутњи заклела да убије оца.⁸⁰ Док се отац удаљавао од збегу, Карађорђе је дао знак момку из пратње и овај га је убио. Према неким подацима, Карађорђе је прво напао оца а онда га је момак из пратње убио. Карађорђе се 1796. по повратку исповедио и замолио свештенство за опроштај који је и добио.⁸¹

По преласку у Срем, до почетка аустријско-турског рата, живео је и радио као шумар у манастиру Крушедол, а кад је избио рат ступио је као добровољац у фрајкор мајора Михаљевића. У рату 1788-1791 борио се у Србији, под командом капетана Радича Петровића. У једном окршају Радич је био опкољен и у смртној опасности, али га је Карађорђе избавио тако што је, ризикујући сопствени живот, посекао четворицу Турака. То јунаштво му је донело славу и међу Србима и Турцима.⁸²

Проглашењем амнестије, после аустријско-турског рата, вратио се у Србију и с породицом се настанио у Тополи. Бавио се пољопривредом и трговином и послови су му добро ишли. Као вредан и способан човек, брзо је увећао своје имање. Ради трговине, често је прелазио у Срем и упознао многе људе преко којих је касније набављао оружје.

Када је основана српска Народна војска, постављен је за буљубашу од седамдесет момака. У борбама против Пазван-Оглуових јаничара (1798) показао се као веома вешт командант. Томе је свакако допринело искуство у аустријско-турском рату. У окршајима са јањичарима поново се истакао храброшћу и привукао пажњу Турака, који су на подмукао начин убили команданта Народне војске, Станка Арамбашевића. Од тада, Карађорђе је избегавао одлазак у градове и клонио се Турака.⁸³

Насиља дахија и јаничара су на Карађорђа утицала тако да почне да смишља планове за њихово сузбијање. У зиму 1803. обилазио је пријатеље и угледне домаћине по Шумадији. У време сече кнезова, од 4. до 10. фебруара 1804, међу првима је био на списку за ликвидацију. Дахијске убице су биле послате на његово имање, али Карађорђе је са својим наоружаним чобанима побио и растерао дахијске људе. Затим је напустио имање и

⁸⁰ Ибид., стр. 69

⁸¹ Миленко Вукићевић, *Карађорђе*, ИРО Слобода, Београд, 1988, стр. 53

⁸² Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 70

⁸³ Ибид., стр. 70

породицу склонио у збег, а он је отишао код свог познаника, харамбаше Станоја Главаша.⁸⁴

Дахијска одлука о убијању свих угледних Срба само је убрзала почетак устанка. Пронео се глас да дахије намеравају да побију све Србе у Београдском пашалуку. У Орашцу је 14. фебруара 1804. изабран за вођу буне на дахије и од тада је симбол борбе за ослобођење и васкрс српске државе. Добио је звање вожда и био врховни командант устанка. Током устанка углавном је боравио у Тополи, држећи резерву војске којом би интервенисао где год би требало. Јунаштвом се истакао у биткама на Мишару и Делиграду, у бици за ослобођење Београда и низу бојева до 1813. када су Срби углавном извојевали победе над боље опремљеним и бројчано надмоћним непријатељем.

Као вожд, Карађорђе се одликовао скромношћу, али је добро била позната и његова прека нарав. Строгост и правдољубивост су му увек биле на првом месту. То се најбоље види у догађају из 1806. када је наредио да му се обеси рођени брат због недела почињених у Тополи.⁸⁵

У последњој години устанка, Карађорђе се потпуно променио. Од његове силне енергије није остало готово ништа. Узрок томе је вероватно била болест која га је притискала целог лета. Схватајући да је слом устанка неизбежан, запао је у депресију и 3. октобра 1813, с породицом, руским агентом Недобом и митрополитом Леонтијем одлази у Земун. После тродневног боравка у Земуну, 5. октобра је са сином Алексом премештен у манастир Фенек, где је и сазнао за тоталну катастрофу устанка у Србији. Остали чланови његове породице су задржани у карантину у Земуну. Због гриже савести и под утиском прича о издајству, у Фенеку је изгубио свако самопоуздање. У том манастиру су се налазиле заједно са њим и неке војводе, Младен Миловановић, Јаков Ненадовић, Сима Марковић итд. Свестан устаничких пораза, веровао је да више неће моћи да се врати у Србију. Дубоко се кајао и осуђивао себе, али и руског агента Недобу и митрополита што су га убедили да пређе у Аустрију. Турци су по уласку у Београд 5. октобра, упутили у Земун емисаре и тражили да се врате одбегли Срби а да се Карађорђе окује и изручи Турцима. Претња Турака да ће прећи на аустријску територију и отети Карађорђа, утицала је да 26. октобра буде премештен у Срем, у Голубинце, а затим у Петроварадинску тврђаву.

⁸⁴ Миленко Вукићевић, *Карађорђе*, оп. цит., стр. 283

⁸⁵ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 72

Фебруара 1814. је са сином Алексом под стражом спроведен у Грац. Аустријске власти су вршиле притисак на њега да остане у Аустрији, али 3. јуна 1814. стигло је писмо са одобрењем руског цара да се са старешинама може преселити у Русију. Његова популарност у Србији је током одсуства опала. Преко Сремских Карловаца, где се састао са породицом, наставља пут у Русију. Интересантно је да се ту у Сремским Карловцима сукобио са Младеном Миловановићем оптужујући њега као кривца за пропаст устанка. Седмог новембра стигли су у град Хотин у Бесарабији. Руске власти су му одредиле пензију од 1000 дуката годишње.⁸⁶ Карађорђе се 1816. године придружује покрету Хетерији, желећи да настави протеривање Турака из Србије. Наредне године се у Србији тајно састаје са Милошем Обреновићем, али је убрзо по његовој наредби убијен, у селу код Велике Плане између 25. и 26. јула 1817. године. Милош је наредио да се глава вође пошаље за Истанбул. Организатором убиства се сматра кум Карађорђа, Вујица Вулићевић. Имао је два сина, Алексу и Александра. Александар ће касније од 1842. до 1858. владати Србијом као кнез. Карађорђе је остао једна од најзначајних српских историјских личности и вођа, човек који је стајао на челу покрета који је био први корак за ослобођење земље од туђинског ропства. Свакако представља неоспорни симбол херојства и борбе за слободу.

Хајдук Вељко Петровић, рођен је у Леновцу код Зајечара око 1780. године. Један је од највећих устаничких јунака. Са петнаестак година отишао је у Видин, а затим у Пожаревац где је служио код богатијих људи. Пазван-Оглуови војници запалили су село Леновац, што је утицало на Вељка да се у лето 1803. године одметне у хајдуке и приђе дружини Станоја Главаша. У јесен те године Главаш га је склонио код свог пријатеља у Дубони код Смедерева. Ту се оженио Станојевом сестром по мајци, удовицом Маром и с њом остао до почетка буне на дахије. По избијању буне био је са Станојем Главашем, а потом са Ђушом Вулићевићем, а после Ђушине погибије (1805) борио се у војсци његовог брата, Вујице Вулићевића. Тада се истакао храброшћу и вештином и сам заповедао повећим групама момака.⁸⁷

По ослобођењу Београда (1806) од Совјета је тражио дозволу да побуне Црну Реку (у Тимочкој крајини). Већина чланова Совјета није до тада ни чула за Црну Реку, али га је Совјет тада прогласио за буљубашу и дао му заставу, новац и муницију и

⁸⁶ Ибид., стр. 75

⁸⁷ Ибид., стр. 129

овлашћење да може да регрутује бегунце који му се добровољно пријаве. Брзо је сакупио стотинак момака из тог краја и напао село Подгорац. Тада је дошао до богатог плена и разног оружја. Део заплењеног новца је дао дружини а једну торбу запечатио и упутио Совјету. Страх који је тада посејао међу Турке приморао је бегове и субаше на бекство у градове, махом у Видин.⁸⁸

После пораза Срба на Чегру 1809. године и погибије војводе Синђелића, Хајдук Вељко је бранио Сокобању (тада Бања). Ту је био рањен, а поред њега је рањен и „саветник“ кога му је Совјет упутио, Стефан Живковић. Када се опсада ближила крају иза Турског обруча је дошла српска војска. Имао је толико смелости да изађе сам на коњу кроз турски обруч и да се састане са Србима у турском залеђу. На исти начин се вратио у Сокобању. Међутим, како од помоћи није било ништа, а у Сокобањи нису могли више да опстају, наредио је да се крене у пробој па ко преживи, преживи. Док се спремао за пробој, момци су га питали шта да чине са рањеним Живковићем који је лежао у суседној соби. Хајдук Вељко је одговорио: *„Ако може ићи, нека иде, као и остали; ако ли не може, одсеците му главу, па понесите да је Турци не носе.“* Чувши то, Живковић је скочио и кренуо међу првима.⁸⁹

Када су Руси 1810. прешли Дунав, Вељко се у њиховим трупима борио против Турака и за храброст био одликован руском златном медаљом. Пошто се завадио са првом женом јер је одбијала да служи његову дружину, у Поречу је 1809. код Миленка Стојковића упознао Чучук Стану. Заволео ју је и венчао се са њом. У лето 1811. је са Миленком Стојковићем и Петром Добрњцем дошао у Београд да би их подржао у спору са Карађорђем и Младеном Миловановићем, али је противничка страна успела да га придобије за себе. Тада му је додељен чин војводе, али је већ следеће године по казни премештен из Сокобање у Неготин. У Неготину је за кратко време стекао право богатство, јер је од Совјета закупио скеле и царину, али сав тај новац је поделио са својим бимбашама и буљубашама.⁹⁰

Године 1813. постављен је за команданта источног фронта, према Видину, где су Турци постепено прикупили војску од 18000 људи. Хајдук Вељко је имао укупно 7000 људи, од којих мање од 3000 у Неготину. Вељко се јуначки борио против Турака код

⁸⁸ Ибид., стр. 130

⁸⁹ Ибид., стр. 130

⁹⁰ Ибид., стр. 132

Негодина и кад је град био под опсадом он је излазио са својим четама из града и до мрака се клао са Турцима.⁹¹ Турци су се кроз ископане уздужне ровове приближили самом граду, а Србима је понестало муниције. Вељко је тражио од Младена Миловановића да пошаље још муниције, али Младен му није послао, говорећи да кад је већ толико хваљен у народу нека се сам сналази. То умногоме осликава „слогу“ српског вођства у устанку и у ратном стању уопште.

Ујутру 9. августа 1813, кад је по већ устаљеном реду изашао у шанац и давао упутства како да се поправи оно што су турски топови разрушили, хитац испаљен из турског топа га је погодио „посред плећа“ и прекинуо га на пола. У току хица изговорио је „Држ...“ и с том половином речи пао мртав.⁹²

По особинама је био прек и тврдоглав, није трпео никакву потчињеност, а ни војничку послушност. Вук Караџић наводи да се Карађорђе више бојао Вељка него Вељко Карађорђа, али је вождова наређења по преласку у Неготин углавном извршавао.⁹³ Право обележје духа Хајдук Вељка Петровића било је и остало јунаштво.

Миленко Стојковић, рођен је у Кличевцу код Костолца. Један је од најпознатијих војвода Првог српског устанка, а у први ред се истичу четири његова дела: ослобођење Пожаревца, погубљење дахија, победа на Иванковцу и битка на Малајници. У Пожаревцу је имао радњу и бавио се трговином, али је тај посао напустио и по повратку у село живео као обичан сељак. За време Хаци Мустафа-паше у народној војсци је био буљубаша. Током сече кнезова се одметнуо у планину, а кад је сазнао за устанак у Шумадији прогласио се за бимбашу и побунио цело Подунавље. Предузео је опсаду Пожаревца али пожаревачки Турци су пристали да се предају једино Карађорђу. Пошто је Карађорђе дошао са војводама, град се предао. По ослобођењу Пожаревца почео је да се назива „господар Миленко“.⁹⁴

Када су дахије напустиле Београд и склониле се на Адакале на Дунаву, устаници су захтевали од босанског везира Бећир-паше да их уклони, јер у противном неће бити преговора о миру. Везир је потом тражио од Карађорђа да пошаље у Адакале људе који би их погубили и донели њихове главе. Карађорђе је тај задатак поверио Миленку

⁹¹ Ибид., стр. 132

⁹² Андра Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, Научна КМД, Београд, 2008, стр. 109

⁹³ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 133

⁹⁴ Ибид., стр. 143

Стојковићу и дао му везирово писмо за заповедника Адакалеа, Ибрахим-агу. Шестог августа 1804. по наредби везира Ибрахим-ага их је пустио и Миленко је решио да још исто вече погубе дахије. Са 40 момака је опколио куће у којима су биле дахије. Дахије су пружиле отпор али су на крају побијени и њихове главе су, ради сведочанства, послате у српски логор на Врачару.⁹⁵

Миленко је знао и турски језик, али је уопште мало говорио. Био је веома енергичан и потчињени су га се плашили. Обдареност војничким вештинама и организационим способностима дошла је до изражаја у борбама за Пожаревац, на Иванковцу, Штубику и Малајници.

Када је Хафиз-паша био именован за београдског везира, кренуо је да преузме власт у Београд, али је на цариградском друму код Параћина његову извидницу разбио Стеван Синђелић. Паша је схватио да су на путу заседе и пут наставио десном обалом Мораве. На овом путу је наишао на добро утврђени шанац Миленка Стојковића на Иванковцу у коме су били окупљени и одреди Петра Добрњца и Стевана Синђелића. У жестокој и крвавој бици, са свега 2000 људи, 18. августа 1805. цео дан је сузбијао везирову војску и до ноћи је приморао Турке на повлачење у Параћин. Хафиз-паша је погинуо дан након битке од последица рањавања. Овом битком се доказао као врсни стратег и веома даровит војсковођа и од тада је стекао углед једног од најзначајнијих људи у устаничкој Србији.⁹⁶

Као командант источног фронта 1806. је ослободио Пореч на Дунаву и већи део крајине, а затим се у Поречу и настанио. У крајини је крајем марта 1807. предузео операцију на Штубику и Малајници и храбро се борио са бројно надмоћнијом војском видинског везира Мула-паше, коме се прикључио и Алија Гушанац. Победу је извојевао када су му у помоћ притекли Карађорђе и Руси, којима је олакшао да се у јуну пребаце на десну обалу Дунава.⁹⁷

Као што смо већ истакли, увек је био у Карађорђевој опозицији и противник његове врховне власти. Када се државно уређење променило 1811. добио је положај попечитеља у влади који је одбио и заједно са Петром Добрњцем протеран је из Србије за стално.

⁹⁵ Андра Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, оп. цит., стр. 587

⁹⁶ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 144

⁹⁷ Ибид., стр. 144

Као особитог јунака и свог великог пријатеља, Руси су Миленка Стојковића врло лепо примили и одредили му пензију и чин пуковника. У Русији је Миленко и умро, у Бахчи-Серају на Криму, после 1830. године.⁹⁸

Стеван Синђелић, ресавски војвода, рођен у селу Војска на Великој морави код Свилајнца око 1771, од оца Радована и мајке Синђелије. Отац му је умро млад и мајка се брзо преудала у село Грабовац, где је Стеван провео детињство. По мајчином имену назвао се Синђелић. Пре устанка био је у служби ресавског оборкнеза Петра Ђуровића, у селу Гложане. Кад су Турци убили кнеза, Стеван је преузео његове послове. Већ тада је био познат као храбар и одважан човек, што потврђује и писмо које му је упутио Карађорђе кад је после скупштине у Орашцу позвао најутицајније људе из Пашалука да устану против злодела дахија. Одазивајући се позиву, Синђелић је подигао на устанак цео ресавски крај.⁹⁹

Од тада је почео да се истиче бескрајном храбршћу и јунаштвом које је показао у многим локалним биткама 1804, а затим на Иванковцу 1805. и Делиграду 1806. За храброст и умешност командовања на Иванковцу добио је чин војводе.

Најпознатији је по својој херојској погибији на Чегру 1809. године. При опсади Ниша, војводе су направиле шанчеве око града, а Синђелићев шанац (на коси која се зове Чегар) је био најистуренији и често нападан од Турака из града. Опсадом је командовао неспособни Милоје Петровић, кога је вожд Карађорђе поставио уместо славног војводе Добрњца. Војводе у шанчевима су се међусобно завадиле због Петровића. Хајдук Вељко и Петар Добрњац су напустили шанчеве и повукли се. Турци су сазнали да је српска команда у расулу, па су у Нишу прикупили снаге и напали ка Синђелићевом шанцу ујутро 31. маја 1809. године. После неколико неуспешних јуриша Турци су напунили ровове газећи преко лешева својих сабораца. Синђелић је очекивао помоћ од Милоја Петровића али када је видео да од помоћи нема ништа наредио је да се спасава ко може, а да их он ослобађа заклетве. Ниједан борац није напустио шанац. Када су Турци нагннули још јаче и када је настао општи кркљанац и клање, Синђелић је пришао магацину барута и муниције, прекрстио се и опалио хитац. У ваздух су одлетели сви заједно, и Срби и Турци, преко

⁹⁸ Андра Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, оп. цит., стр. 588

⁹⁹ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 137

3000 људи. Тим подвигом Синђелић је са својим ратницима ушао у историју и постао бесмртник.¹⁰⁰

Станоје Главаш, рођен је у Глибовцу, селу близу Смедеревске Паланке, у подунавском округу. У том крају је боравио до почетка устанка. Још пре устанка, био је познат као харамбаша, вођа хајдука по шумама који су били претеча народног покрета. У његовој хајдучкој дружини био је и Хајдук Вељко, касније војвода. На збору у Орашцу 1804. Станоје Главаш је прво био понуђен за врховног вођу устанка. Станоје је одбио понуду образложивши да је он хајдук и да га слушају хајдуци, али да народ није у хајдучима и да неће ићи за хајдуком.¹⁰¹ Он је предложио да поставе за вођу неког ко је и до тада био са народом. Тако је за вожда изабран Карађорђе.

Јунаштво Станоја Главаша и његове хајдучке чете је било надалеко чувено и та репутација је добро дошла устаницима, нарочито у почетку, ради подизања морала целог покрета. Његова дружина је била ратничко језгро у првим данима устанка и у првим борбама. Заправо, они су до почетка устанка имали највише искуства у борбама са Турцима. При освајању Баточине је тешко рањен, али је остао у бици до краја а потом кренуо на Јагодину. Када су Турци напали Делиград 1806, Станоје Главаш је ударио десно преко Мораве на Крушевац, а одатле преко Јастрепца продро у Топлицу и ударио на Прокупље, где га нико није очекивао. Турци су се затворили у шанац и бранили, а борба је трајала целу ноћ. Из описа ових догађаја види се да је Главаш изводио нападе на градове чистом тактиком хајдучког ратовања.¹⁰² Тим упадом у Топлицу показао је вештину и одлучност и подигао морал и самопоуздање српских бораца.

После многих битака у којима је храбро учествовао, дочекао је и устаничку катастрофу у јесен 1813. Он је био један од ретких старешина који је, поред Милоша Обреновића, остао у отаџбини. Турска управа га је по слому устанка поставила да чува цариградски друм. У јесен 1814. избила је Хаци-Проданова буна. Турци су му дали задатак да ухвати Хаци-Продана, али му је Главаш помогао да побегне преко Саве. Зато је београдски везир Сулејман-паша Скопљак наредио да га ухвате, живог или мртвог. Када је Станоје одбио да преда заплењено оружје које су му тражили, Турци су му опколили кућу

¹⁰⁰ Ибид., стр. 138

¹⁰¹ Андра Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, оп. цит., стр. 164

¹⁰² Ибид., оп. цит., стр. 164

и ту је у борби погинуо на Сретење 15. фебруара 1815.¹⁰³ Тело су му искасапили а главу отсекли и послали Сулејман-паши на увид. Тело је сахрањено код неке јаруге, а главу су окачили на Стамбол капију. Касније су његови рођаци или сестра, украли главу или је откупили и сахранили са телом. Мештани села Баничина подигли су му камену гробницу, у дворишту цркве Светог Архангела Гаврила, у којој су га поново сахранили 26. маја 1902.¹⁰⁴ Поред јунаштва, био је и остао најпознатији хајдучки харамбаша.

Поред поменутих, у Првом српском устанку су учествовале многе друге знамените личности и јунаци међу којима су Васа Чарапић, Стојан Чупић (Змај од Ноћаја), Јанко Катић, Танаско Рајић, Петар Добрњац, Јаков Ненадовић, Младен Миловановић, Прота Матеја Ненадовић, Доситеј Обрадовић, Сима Марковић, Милош Обреновић, Милан Обреновић, Поп Лука Лазаревић, Узун Мирко Апостоловић, браћа Вулићевић, Милош Поцерац, Петар Молер и многи други.

3.2. Методи борбе српских устаника

Употреба силе била је једини начин да се Србија ослободи турског јарма и да српска држава васкрсне. Као што смо већ истакли, прилике у Османском царству уочи избијања устанка биле су изузетно нестабилне. Моћ централне власти знатно је ослабила што је омогућило локалним ауторитетима да дођу до изражаја и спроводе сопствену власт. У Србији су то биле дахије против којих је народ и устао на оружје. Како су се дахије у спровођењу своје власти или боље речено терора, ослањале пре свега на силу, Срби су им једино силом и могли одговорити. Тако је први корак у устанку било паљење дахијских ханова у Орашцу, Раниловићу, Дрлупи, Дучини и другим местима и убијање субаша и сејмена. Сила је била употребљена како би се елиминисале турско-дахијске установе у унутрашњости Србије.¹⁰⁵

Након што је устанак против дахија прерастао у устанак против Порте и Отоманског царства, еволуирала је и употреба силе од стране устаника који су временом развили озбиљну војну организацију способну да се носи са султановом војском. Срби су

¹⁰³ Ибид., стр. 166

¹⁰⁴ Миладин Стевановић, *Станоје Главаш*, Књига-комерц, Београд, 2005, стр. 194

¹⁰⁵ Владимир Стојанчевић, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, Новинско-издавачки центар – Војска, Београд, 2004, стр. 11

од почетних спонтано окупљених одреда и хајдучких дружина напредовали до добро организоване оружане силе која је имала професионални командни кадар. Успешно вођење оружане борбе захтевало је и стварање одређених предуслова у смислу обезбеђења неопходне логистике, правовремених информација о непријатељу и придобијања подршке великих сила. Из тог разлога су устаници од самог почетка устанка употребу силе комбиновали са неоружаним активностима – обавештајном, пропагандно-агитаторском и дипломатском делатношћу. Тако је борба за слободу Србије вођена на једном широком фронту који није био ограничен само на бојно поље.

Новица Стевановић према циљу и облику оружаних сукоба и стратегијског развоја, сматра да се Први српски устанак може условно поделити на четири фазе које се временски преклапају. Прва фаза обухвата почетак устанка и у њој долази до ослобађања првих територија и градова као и стварања војне силе и државних институција. Од метода борбе за њу је била карактеристична контрола путних праваца, блокирање градова и потом разним тактичким дејствима, пре свега ратним лукавствима, слабљење војних снага непријатеља и ослобађање насељених места.¹⁰⁶ Друга фаза према Стевановићу обухвата вођење операција за ослобађање подручја изван Београдског пашалука, праћено дипломатском активношћу за придобијање подршке великих сила. То се одразило и на примену метода борбе, тако да се у овој фази почиње са практиковањем утврђења на достигнутим границама и постављањем препрека на операцијским правцима које су служиле за заустављање непријатељских офанзива.¹⁰⁷ У трећој фази долази до превентивних операција у циљу затварања операцијских праваца са којих је непријатељ покретао офанзиве и покушаја дизања Срба на устанак у другим неослобођеним подручјима.¹⁰⁸ И најзад, у четвртој фази виђене су одбрамбене операције као одговор на офанзиву коју су Турци покренули. У њој су виђени како Стевановић то каже „одсудни бојеви“ којих је готово истовремено било на сва три стратегијска правца.¹⁰⁹

Код *употребе оружане силе* од велике користи за устанике показало се ратно искуство стечено у претходном периоду. У Аутријско-турском рату 1788-1791, десетине хиљада српских бораца прошло је кроз војну школу и дисциплину аустријске војске,

¹⁰⁶ Новица Стевановић, *Вештина ратовања војска Карађорђа*, Војска, Београд, 2004, стр. 29

¹⁰⁷ Ибид., исто

¹⁰⁸ Ибид., стр. 30

¹⁰⁹ Ибид., исто

стекавши ратно искуство у борбама са Турцима. Већина вођа устанка, укључујући и Карађорђа, такође је учествовала у том рату.¹¹⁰ Након рата, Порта је Србима дозволила формирање народне војске којом су командовале домаће старешине, а која је била ангажована у одбрани Београдског пашалука од одметнутих јаничара. Био је то први пут у новијој историји да српске војне јединице добијају право легалности.¹¹¹

Многи Срби вештини ратовања научили су се и у *хајдуцима*. Хајдуковање је представљало један од начина пружања отпора турским властима, заштите од зулума и освете за понижења. Људи су одлазили у хајдуке из различитих разлога, било зато што нису могли да трпе насиље и угњетавање или због великих намета.¹¹² Вук Караџић је о хајдуцима записао следеће: „*кад човек зна да га суд и закон не чува од силе и од неправде, он мора сам да се чува и себи правицу да тражи. Србин само удаљен од Турчина може мирно живети као слободан човек.*“¹¹³ Хајдуци су се завлачили по шумама, горама и неприступачним пределима које су добро познавали и по којима Турци нису смели слободно да се крећу. Били су вични у скривању и постављању заседа, што ће бити тактика коју ће Срби знати добро да искористе током Првог српског устанка.

Када је у питању *војна организација* устаника, прва оружана формација формирана је од стране Карађорђа још за време сече кнезова. Он је тада од својих шест чобана формирао оружану групу која је на препад успела да разбије дупло бројнију потеру коју су дахије послале за њим. Том приликом страдало је 11 Турака.¹¹⁴ Овај пример је илустративан јер показује на који начин су се формирале оружане формације у почетном стадијуму Првог српског устанка. Биле су то мање јединице, обично формиране и обучене на брзину, које су деловале на препад. Али устаници су веома брзо унапредили своју војну организацију. Већ на збору у Орашцу фебруара 1804. године скупили су се народни прваци међу којима је било доста оних који су имали знања о „основама војног уређења и праксе ратне вештине на тактичком нивоу“. Ту су ударени темељи војне организације устаничке војске, која је у почетку била народна војска и која је већ у периоду фебруара-

¹¹⁰ Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, оп. цит., стр. 54

¹¹¹ Иван Божовић, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић, Владимир Дедијер, *Историја Југославије*, Просвета Београд, 1972, стр. 210

¹¹² Живко В. Марковић, *Карађорђева Србија: Историја Првог српског устанка (1804-1813)*, оп. цит., стр. 21

¹¹³ Вук Стефановић Караџић, *Први и Други српски устанак*, Просвета, Београд, 1947, стр. 37

¹¹⁴ Новица Стевановић, *Вештина ратовања војска Карађорђа*, оп. цит., стр. 21

марта нарасла до 15,000 људи. Та војска била је подељена на 12 табора (пукова) према 12 нахија, а сваки табор на 10-12 буљука (чета).¹¹⁵

Искуства која је Карађорђе стекао у аустријско-турском рату помогла су му да увиди значај професионалне војске, која би једина могла успешно да се носи са Турцима. Из тог разлога, поред народне, од 1808. године започето је стварање сталне, стајаће војске коју су чинили „момци код Вожда и његових војвода“, који су за то примали плату или бећари (доброволци) које су старешине мобилисале по потреби и држали у гарнизонима у Београду. Колико су устаници озбиљно приступили питању војске говори и чињеница да је 1806. године извршен попис војно способних мушкараца, док је већ наредне године издата наредба о обавезној служби. Године 1808. уведена је и подела на капетаније у оквиру којих су формиран пешадијски и коњички батаљони.¹¹⁶ Организовање српске војске у великој мери су помогли и Срби који су као официри служили у аустријској војсци. Велики број Срба из пограничних места северно од Саве и Дунава, међу којима је било доста официра нижег ранга, прешао је у Србију и ступио у службу у новоформираној војсци. Од њих и Срба придошлих из осталих окупираних крајева у Београду је формирана и прва батерија топова. Српска војска се тако састојала из народне војске која је чинила ударну снагу и сталне војске коју су чинили момци и бећари. Обе војске имале су сигнализисте и заставнике као посебне специјалности. У српској војсци су постојала и три рода – пешадија, коњица и артиљерија.¹¹⁷

Од самог почетка Првог српског устанка, у Србију је пристизао велики број добровољаца из свих крајева – Аустрије, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Влашке, Албаније. Бројно стање стално је расло, тако да се процењује да је Карађорђе крајем јула 1805. године под командом имао око 40,000 бораца.¹¹⁸ Крајем априла 1806. године српска армија бројала је око 30,000 пешадица, 3,000 коњаника и педесетак топова, да би већ јула месеца тај број износио 50,000 пешака, 12,000 коњаника и 2,000 тобџија.¹¹⁹ Устав Србије донет 1807. године тачкама 6. и 7. прописао је војну обавезу за све војно способне

¹¹⁵ Ибид., стр. 22

¹¹⁶ У зависности од броја становника по срезу, капетаније су имале три до пет батаљона пешака и од 300 до 600 коњаника; Ибид., стр. 23

¹¹⁷ Ибид., стр. 24

¹¹⁸ Ибид., стр. 25

¹¹⁹ Ибид., стр. 27

Србе: тачка 6: „Сваки за оружје способан Србин јест војник“; тачка 7: „који дејствително на оружје позвани буду, да у напред оружје носе“.¹²⁰

Смедерево је одређено за главни логистички центар за набавку и дистрибуцију наоружања и војне опреме, чему су кумовала два главна разлога. Смедеревска тврђава подигнута још за време деспота Ђурађа Бранковића (1427-1456) и даље је пружала какву такву заштиту војним посадама, док се преко Дунава могла остварити добра комуникација са руским трупима у Влашкој и Молдавији, као и са Србима у Аустрији, преко којих је набављан највећи део војног материјала. Поред јединица намењених оперативним борбеним дејствима изван утврђења, Срби су држали и 32 градска гарнизона и земљана утврђења (шанчеви) на ободу ослобођених крајева Србије. Пред слом устанка 1813. године бројно стање посадне војске износило је 12,000 људи.¹²¹

У биткама које су водили са Турцима, српски устаници користили су се различитим тактикама и методама оружане борбе. Битке су најчешће вођене са претходно припремљених, обично утврђених борбених положаја или одбрамбених линија. Често су се практиковали и препади, а било је и неколико сусретних битака, попут оних на Свилеуви или Судом Долу. Велика пажња посвећивала се припремама за бојеве, нарочито у случајевима када је иницијатива била на српској страни. Пред сваки бој обављане су сложене војне и техничке припреме – концентрација војске, командовање, спремање муниције, прављење шанчева, постављање заседа, поседање стратегијских положаја и друго. Важно место у тим припремама заузимала је и обавештајно-извиђачка делатност, које је требала да обезбеди важне информације неопходне за успех војних операција. Извиђачко-обавештајна служба имала је задатак и ширег прикупљања потребних обавештења, не само о живој снази непријатеља и његовом кретању. Прикупљани су и подаци у непријатељској позадини ради устаничких планова за офанзивна наступања у дубину непријатељске територије. У том послу су се нарочито истакле српске избеглице које су пристизале из крајева под турском контролом.¹²²

У реализацији дејстава, српска војска се често користила маневрима, ратним лукавствима, варкама и другим техникама које су јој омогућавале да стекне тактичку предност над непријатељем. Једна од честих варки којима су се устаници служили била је

¹²⁰ Ибид., исто

¹²¹ Ибид., стр. 28

¹²² Владимир Стојанчевић, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, оп. цит., стр. 18

и преоблачење војске у турска одела, што је била тактика коју су бећари често практиковали. Потурање лажних информација представља други облик таквих варки.¹²³

Поред ратних лукавстава, једна од омиљених метода српских бораца у борби са Турцима била је и подизање земљаних утврђења (шанаца и шарампова). Она су брањена добро организованом и блиском батром, уз садејство коњице, која је најчешће била скривена изван утврђења. Њихова улога у устаничкој тактици била је веома важна, због чега се приступало њиховом подизању уочи или у току боја. Поред земљаних утврђења, устаници су се служили и утврђеним градовима (Београд, Шабац, Смедерево, Ужице), утврђеним логорима који их је било укупно 13 (око Ваљева, Чачка, Карановца, Ћуприје, итд), као и пограничним шанчевима са предстражама (Лозница, Лешница, Рача, итд).¹²⁴

Обавештајна делатност имала је значајну улогу не само при извођењу борбених дејстава, већ и у укупним напорима устаника у борби за слободу. Иако она није била организована као посебна институција, она је постојала као активност и практикована је не само на ослобођеној територији него и у Турској и ван ње. На ослобођеној територији она је имала пре свега обавештајно-извиђачки карактер, а ван ослобођених територија политичко, пропагандно-агитаторски. Може се закључити да је обавештајна делатност имала велики значај, како на плану спољних односа, тако и на плану унутрашњег политичког живота.¹²⁵

Борба за независност Србије била је немогућа без активне дипломатске и агитаторске делатности усмерене према највећим силама у Европи, пре свега према Русији, Аустрији, али и Турској. У ту сврху устаници су слали делегације, упућивали молбе, лобирали за подршку, прикупљали новчану, материјалну и другу помоћ ради подршке ратним напорима. Ова активност била је усмерена и према српској заједници у Аустрији и другим државама, која је била изузетно заинтересована за српску ствар и борбу за ослобођење Србије као матице српског народа. Посебно значајан допринос дао је Доситеј Обрадовић који је борбу устаника подржао на интелектуалном, моралном и материјалном плану. Он је на све стране пропагирао оправданост устанка српског народа и истицао његов значај у одбрани хришћанске цивилизације у Европи. Велики допринос

¹²³ Познат је пример Петра Молера који је са 20 својих момака растерао Турке вичући из шуме „Јуриш, јуриш, браћо, ви одозго. Побегоше Турци!“; Ибид., стр. 24

¹²⁴ Новица Стевановић, Вештина ратовања војводе Карађорђа, оп. цит., стр. 37

¹²⁵ Више о српској обавештајној служби за време Првог српског устанка видети у: Владимир Стојанчевић, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, оп. цит., стр. 25

дао је и извештавањем о догађајима у Србији, као и прикупљањем новчаних средстава међу Србима од Темишвара до Трста.

3.3. Прека нарав и прекомерна употреба силе српског војводе

Карађорђе не само да је био једна од најзначајнијих личности Првог српског устанка и модерне српске историје уопште, већ и једна од најконтроверзнијих. Поред пуно врлина имао је и много мана које су чиниле тамну страну његове личности. Због тога су га се плашили не само Турци, већ и многи Срби. Преке нарави, хајдучке крви, храбар и неукротив, Карађорђе је већ у својој младости испољио особине које су га красиле, али и ружиле касније када је постао војвода српског устанка. Ту се пре свега мисли на његову храброст али и напроситост. Тако је једном приликом док је чувао стоку дошао у свађу са неким Турчином, који му је убио свињу. Карађорђе који је увек носио оружје са собом, пресуди Турчину након чега се даје у бег и започиње живот одметника. Слично се поновило и касније, када је у својој кући убио још два Турчина, а затим и једног турског коњаника у шуми.¹²⁶ Позната је и прича о заљубљености Карађорђа у лепу Јелену, девојку из села његове мајке и кћер извесног Николе Јовановића. На њу је бацио око и неки Вукоје из истог села, који ју је желео за свога сина. Између њих двојице створила се зла крв, а све је кулминирало сукобом на једном сеоском сабору, када је Вукоје ударио Карађорђа у врат, док је овај играо са Јеленом. Не могавши да обузда своју нарав, Карађорђе убија и Вукоја, након чега бежи у хајдуке Станоја Главаша.¹²⁷

О његовом карактеру најбоље сведоче и речи које је изговорио на збору у Орашцу, правдајући се зашто не жели да буде вођа устанка. Суровост је свакако реч која иде уз његову личност. Да би заштитио породицу, наредио је да му се убије очух. Дао је да му обесе рођеног брата због бешчашћа девојке, на лицу места је пресудио једном скелацији који је одбио његово наређење.¹²⁸ У селу Грушић, Карађорђе је дао да се на лицу места пред народом погубе Срби који су били за предају непријатељу.¹²⁹ Та његова строгост дисциплиновала је српску војску, док је његова снага војницима уливала поверење. У

¹²⁶ Ур. П.М. Петровић, *Карађорђе: живот и дело*, Управа и администрација народног дела, Београд, 1924, стр. 4

¹²⁷ Ибид., исто

¹²⁸ Новица Стевановић, *Вештина ратовања војводе Карађорђа*, оп. цит., стр. 260

¹²⁹ Ибид., стр. 261

нападима беса знао је физички да кажњава онога ко би казну заслужио. Тако су кажњаване чак и поједине истакнуте личности попут Луке Лазаревића, Младена Миловановића и других. Суровост и строгост су речи које најбоље описују Карађорђа.

Руски повереник Родофиникин написао је о Карађорђу следеће речи: *„тај човек можда и неспособан за управљање земљом и мада га је тешко уздржати од преступа, он је неопходно потребан овој земљи, јер једино његова свирепост и небирање средстава може уздржати њему сличне разбојнике расејане по Србији, а који управљају државним пословима и војском.“*¹³⁰

4. СЛОМ УСТАНКА

4.1. Карађорђево бег у Аустрију

Очекујући напад Наполеонове војске, Русија је обуставила ратна дејства и са Турском 28. маја 1812. у Букурешту склопила мир. Граница између Русије и Турске постала је река Прут. У осмом члану Букурешког уговора Србији су гарантовани амнестија и унутрашња самоуправа уз обавезу плаћања данка. Турцима је дозвољен повратак у градове а војним посадама у утврђења. При том се од Срба тражило да Турцима предају своје тешко наоружање. О осталим појединостима требало је да се договоре Срби и Турци.

Важно је напоменути да српске старешине дуго нису знале шта садржи осма тачка уговора, јер су Руси све до средине јула то држали у тајности и у преговорима са Србијом износили ублажену варијанту одредби. Међу старешинама није баш владао хармоничан однос у том периоду. Карађорђе је, као врховни вожд, годину дана пре тога своје главне противнике увео у владу и начинио их „попечитељима“ како би их тако задржао у Београду и одвојио од народа. За разлику од великих војвода, које су током устанка и ратних успеха раширили своју власт на више нахија, Карађорђе је именовао више нових, са мањим областима. Тако је врховна власт остала у Карађорђевим рукама. Ко се није слагао са тим новим уређењем, морао је да напусти земљу. Ово уређење на снагу ступа у скупштини 11. јануара 1811. године. Тиме је између осталог одлучено, да се ниједно

¹³⁰ Ибид., стр. 260

народно дело не решава без вождовог знања и одобрења и да без његове потврде нема признања ниједном народном поглавару, војводи и кнезу. Карађорђе се са своје стране обавезао и заклео да ће чувати савез са Русијом, да ништа неће предузимати без споразума са Управним Саветом и да неће без истог споразума изрицати смртне казне или осуде на вечну робију, нити поштравати казне, као и то да неће дозволити да ико у земљи незаконито присвоји власт. По том новом уставу, Карађорђева власт је у огромној мери појачана.¹³¹

Уместо дотадашњих саветника које су бирале нахије, долазе попечитељи, које именује директно Карађорђе, а сва власт нове владе састојала се у томе да, поред суђења, буде посредник вождових наредби. Највећи противници новог устава а тиме и Карађорђа били су прослављене војводе и јунаци Миленко Стојковић и Петар Добрњац. Они су одбили да признају нови устав и приме места у влади и били су протерани из Србије без правог суђења и могућности да дају свој одговор на оптужбе. Тако је наизглед уништена опозиција али незадовољство није, нити је могло бити. Најбољи пример какав је био став у ондашњим круговима по питању ситуације у новој власти даје Вук Караџић, који каже да се Карађорђе решио противника „али тијем окрчи и Турцима пут, те лакше земљом обладају“. То се видело и на бојном пољу, јер је вожд одвојивши војску од својих војвода на које је навикла, ослабио њену борбену снагу.¹³²

Када погледамо ситуацију из угла Русије, по њу су се догађаји неповољно одвијали још од 1810. Русији је претила Наполеонова армија и почели су имати непријатеља и у Аустријанцима. Наиме, аустријски двор се измирио са Наполеоном. Руси су нудили Бечу целу Влашку и све крајеве западно од ње, заједно са Србијом. Али узалуд, јер Аустрија 2. марта 1812. потписује са Наполеоном савез против ње. Србија је била потребна Русији као један ослонац у борби против Турака али и као важна база за сузбијање француског утицаја или евентуалног продирања Француза из својих илирских покрајина.

После овог француско-аустријског споразума и Наполеоновог похода који је претио Русији, руска војска се није могла више задржавати на балканском ратишту. Турска је знала за то и хтела је што пре да извуче што повољније услове за мир, па је на руске понуде одговарала новим и тежим захтевима. Резултати такве преговарачке

¹³¹ Владимир Ђоровић, *Историја Срба - Трећа књига*, Београдски издавачко графички завод, Београд, 1989, стр. 53

¹³² Ибид., стр. 54

политике виде се у тачкама већ поменутог Букурешког уговора. Као последњу услугу коју су могли да учине Србима, и сами тешко угрожени, после тешких преговора унели су у тај уговор једну тачку која ће у српској историографији остати позната као осма тачка Букурешког уговора. Наиме, та тачка је предвиђала за Србе потпуну амнестију и једну врсту самоуправе о којој би се споразумели са Турцима. Турци су добили поред свега наведеног право да уђу у српске градове и да поруше сва утврђења подигнута током рата. Како сматра историчар Владимир Ћоровић, Срби су после осам година ратовања тим уговором били враћени на полазну тачку, коју су могли имати ако не 1804, онда сигурно 1807. Али остаје чињеница да се у том тренутку, те 1812. није могло постићи више.

Као што је већ поменуто, Срби дуго нису знали шта је тим уговором одређено. Руси су их држали у заблуди, што из веровања да су те одредбе привремене и да ће касније ситуација кренути набоље, а делом и зато што нису хтели да Срби изгубе веру у њих. У сваком случају, изненађење за Србе је било велико и неизбежно, а сазнали су то тек кад их је заповедник турске војске позвао да предају градове. Карађорђе је у први мах веровао да је то нека турска подвала и одлучно је одбио тај позив. Кад је од руског агента Недобе добио појединости, он је о томе крајем јула у Тополи обавестио попечитеља, Велики Суд и неке старешине. Међутим, ни тада руско обавештење није било потпуно ни искрено, чак је наређено руским представницима у Србији да се садржај осме тачке саопшти Србима само у изводу и са ублажавањем.

Када су на крају у августу сазнали тачну истину, она је деловала поразно. Срби су се осетили не само препуштени сами себи, завађени са Турском и са Аустријом, него чак и преварени. То је изазвало дубоко разочарење и имало тешке последице на морал како вођа, тако и бораца. Одлазак руских гарнизона из Србије и повлачење руске војске из Влашке и Молдавије били су предзнаци слома.¹³³

Турци су с почетка били спремни да преговарају са устаницима. Можда не са намером да прихвате све њихове услове, али сигурно да их саслушају и да испуне оно што би смирило широке масе. Српска делегација упућена у Цариград на преговоре о поновном увођењу турске управе, вршила је опструкцију како би се реализација осме тачке уговора што више одложила. Француска и Аустрија су, такорећи, хушкале Турску на оружани

¹³³ Владимир Ћоровић, *Историја Срба - Трећа књига*, оп. цит., стр. 53

конфликт са Србијом. Турска је права за даље преговоре са Србима пренела на новог великог везира, Хуршид Пашу.¹³⁴

Хуршид Паша је тражио да Срби пусте турску војску у градове и предају топове и оружје, да поруше шанчеве и исплате заостали данак.¹³⁵ На крају је запретио да ће уколико не испуне услове Срби бити сурово кажњени. Српски захтеви били су непроменљивост граница Србије; признавање Карађорђа за врховног кнеза; потврђивање устаничког управног уређења; давање султану годишњег данка који би сакупљали Срби и предавали београдском везиру; султанову власт би представљао везир са војном посадом у Београду; Турци би имали приступ у тврђаве у унутрашњости само у време ратне опасности; султану би се у време рата давала војна помоћ, а он би штитио Србију у случају да буде нападнута. Турска страна је била непопустљива и инсистирала је да се Срби потпуно разоружају, прихвате турску власт и избеглим Турцима врате сву имовину. Турци су даље преговоре користили да би заварали Србе и припремили се за рат.¹³⁶

По турској објави рата, вожд Карађорђе је, уз сагласност Совјета, 4. јула објавио прокламацију којом је позвао народ на „одсудну битку, на оружани отпор до последњих снага.“¹³⁷

Положај Срба је био веома тежак. Сами без иједног савезника, веома оскудни са муницијом, међу собом завађени, они су клонули већ пре почетка борбе. Сам Карађорђе није више био онај стари. Исцрпљен од борбе како са спољашњим тако и са унутрашњим непријатељем обузела га је сумња у исход рата. Још пре турског напада у марту 1813, предвиђајући пораз, он је тражио дозволу да се пресели у Русију. У лето се и разболео, највероватније од тифуса. У народу се веровало да на њих не иде царска војска, него одметнути јањичари и спахије и да ће са њима Срби лако изаћи на крај, као и до тад.¹³⁸

Турци су кренули са три стране, са истока, са запада и са југа, са укупно 180.000 војника, а за Србе се верује да нису имали више од 53.000. Однос снага био је три према један у корист Турака. Одбрана Србије је била организована на три главна сектора

¹³⁴ Познати османски вођа и велики везир. Черкеског порекла, као млад је преведен у ислам и укључен у јањичаре. Учествовао у сузбијању Првог српског устанка и као велики везир угушио устанак. Од лобања српских војника подигао Ћеле Кулу. Убио се 1822. у Лариси у Грчкој; Ali Yaycioglu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, 2016, стр. 220

¹³⁵ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак - Кратка повест*, оп. цит., стр. 51

¹³⁶ Ибид., стр. 52

¹³⁷ Ибид., стр. 52

¹³⁸ Владимир Ћоровић, *Историја Срба - Трећа књига*, оп. цит., стр. 56

команде, у складу са распоредом турске војске. На источном, неготинском фронту, командовао је Хајдук Вељко Петровић, на југоисточном, са седиштем у Делиграду, Илија Барјактаревић. Те две команде обједињене су касније и додељене Младену Миловановићу. На западном, дринском сектору, био је Сима Марковић, као најстарији по рангу, а њему потчињени Лука Лазаревић и Прота Матеја Ненадовић.¹³⁹

Турци су средином јула 1813. прешли у напад на свим секторима. Најжешћи удар био је из правца Видина, на Хајдук Вељкове снаге. Хајдук Вељко Петровић, упркос надљудској, јуначкој борби гине у Неготину 9. августа 1813. Срби су трпели озбиљне поразе и на осталим секторима. Отпор је полако попуштао, а Карађорђе тешко болестан појавио се на неколико места као сенка, покушавајући да организује отпор на Морави и Колубари. Обраћа се Аустрији за помоћ али она није хтела да се заложи за Србе. Турцима је послао писмо у коме тражи шестонедељно примирје како би омогућио да се становништво склони у Аустрију. Међутим, Хуршид паша му није ни одговорио на писмо. Коначно, потпуно утучен и разочаран, Карађорђе се вратио у Београд и са руским агентом Недобом, митрополитом Леонтијем и својом породицом 3. октобра 1813. прешао у Земун. Србију су затим напустили чланови Правитељствујушчег Совјета и већина устаничких команданата.¹⁴⁰ Од војвода, једино Милош Обреновић није напустио Србију.

Карађорђев одлазак је поразно деловао на даљи ток устанка. Турци 5. октобра улазе у напуштени Београд. Народ је бежао преко Саве и Дунава али су се ретки спасили. Много људи се удавило у хладним рекама приликом бежања. Рачуна се да је од 1804. до 1813. године страдао сваки трећи становник Србије.

Када је Карађорђе дошао у Фенек и чуо за сву беду која је снашла Србију, било му је јасно колику је одговорност узео на себе што је дао први пример напуштања дужности. Горко се кајао због тога. Он, наиме, није намеравао да потпуно бежи, него да се само склони у Русију са народом и главним вођама и да одатле боље спремљени и уз руску помоћ обнове борбу. Карађорђа су провели из Фенека у Голубинце а одатле у Петроварадин. Највећи део угледнијих људи био је од стране Аустријанаца интерниран или конфиниран.¹⁴¹

¹³⁹ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак - Кратка повест*, оп. цит. стр. 53

¹⁴⁰ Ибид., стр. 58

¹⁴¹ Владимир Ђоровић, *Историја Срба - Трећа књига*, оп. цит., стр. 58

Овакав слом устанка био је несумњиво тежак ударац. Али шире сагледано то је био један успех који је уз тешке жртве поново дигао Србе и ставио српско питање пред Европу, као саставни део Источног питања. До тада нико у Европи није водио рачуна о томе да би Србију требало поново успоставити као засебну државу. Од Првог српског устанка и стварања српске државе то се схватање изменило из основа. Први српски устанак био је заиста чисто српски покрет, понесен властитом снагом и на властиту одговорност. Дух који је био израз тог полета и човек који му је извојевао самопоуздање и поштовање других, носио је име Карађорђе Петровић. Поред свих својих људских мана и грешака, Карађорђе је несумњиво једна од највећих историјских личности Србије и 19. века уопште.

После Петроварадина, Карађорђе је са војничком стражом био пребачен у Грац. После дужих преговора, на заузимање руске владе, Карађорђе и српске вође су најзад добиле дозволу да оду у Русију, где су крајем септембра 1814. коначно пребачени.¹⁴²

4.2. Друштвено уређење ослобођене Србије

По узроцима настанка, процесима које је изазвао, по последицама које је непосредно оставио, Први српски устанак је значио радикалну социјалну револуцију. Сматра се социјалном зато што је захватила све слојеве патријархалне народне организације и укинула турску власт, а с обзиром да је стварала нову основу власти и учешћем најширих народних маса у борби, може се сматрати и једним демократским покретом.¹⁴³

Територија Србије Првог српског устанка била је од Дрине до Тимока и Старе Планине, од Саве и Дунава ка југу, са сливом Велике Мораве до планина Златибор, Голија, Јавор, преко Рашке на Копаноник и Јастребац, па преко Ниша на извор Трговишког Тимока. При крају устанка, Србија је имала око 37.740 километара квадратних и састојала се из дванаест нахија Београдског пашалука: београдске, шабачке, ваљевске, соколске, ужичке, пожешке, рудничке, крагујевачке, смедеревске, пожаревачке, ћупријске и јагодинске; из пет нахија Видинског пашалука као и три нахије Лесковачког (параћинска,

¹⁴² Ибид., стр. 59

¹⁴³ Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ у време првог устанка*, оп. цит., стр. 219

ражањска и крушевачка); и из делова Новопазарског, Сјеничког и Зворничког пашалука. Нахије су се састојале из једне или више кнежина.¹⁴⁴

Први српски устанак је у тих десет година трајања уништио све установе турске власти, и економске и политичке и спровео нову организацију националне управе. У току устанка извршене су и крупније етничке, демографске и културне промене. Турско је замењивано српским. Турска државна земља експроприсана је у корист сељака-устаника који су је наследно обрађивали. Долазе нове форме политичког, друштвеног, привредног и културног организовања, као и повремена самостална спољнополитичка активност са неколико европских дворова, пре свега Аустријом и Русијом. Тако је устанак имао све карактеристике национално-политичке и друштвено-економске револуције.¹⁴⁵

Најзначајније промене су биле политичка и економска независност и измењен положај српског народа у Србији. Са ослобођењем су створени услови за слободнији развој националне културе, просвете и црквене организације.

Политичка независност огледала се у успостављању нове национално политичке управе и организовању народне војске која је штитила тековине устанка. Политичко осамостаљивање пре свега је зависило од успеха на бојном пољу, од резултата војних операција. Врховна власт била је 1804. у рукама устаничких старешина појединих нахија, а скупштина или збор устаничких старешина био је једна законодавна власт у ослобођеној земљи. У надлежност скупштине спадало је све што се односило на рат, руковођење одбраном, снабдевање војске, финансирање војних потреба, скупљање пореза, везе са иностранством итд. Главни војнополитички представник те скупштине, нека врста органа извршне власти, био је вожд Карађорђе.¹⁴⁶ Већ на остружничкој скупштини одржаној на Ускрс 1804, Теодосије Марићевић је покушао да оспори Карађорђево ауторитет, и чак потегао пушку на њега. Карађорђе је узварио ватром, смртно га ранивши. Ово је у великој мери допринело учвршћивању вождове власти, а осталима служило као опомена.¹⁴⁷ Такве насилне методе учвршћивања власти нису биле реткост ни код Карађорђа а ни међу осталим старешинама. Штавише, биле су једна од омиљених метода.

¹⁴⁴ Ибид., стр. 220

¹⁴⁵ Ибид., стр. 221

¹⁴⁶ Ибид., стр. 222

¹⁴⁷ Владимир Рибић, *Српска револуција у модерном светском систему*, оп. цит., стр. 134

Економска независност се огледала у неплаћању пореза Порти, као и независност од феудалних обавеза према спахијама и читлук-сахибијама, новчана и натурална рента била је укинута већ децембра 1805. на скупу устаничких вођа и није плаћана све до пропасти устанка. Од самог почетка устанка, новонастала српска држава је настојала да створи финансијску основу за своју егзистенцију.

Десетогодишњи период олакшица за Србију омогућио је крајем 18. века развој српске трговачке елите која се бавила извозом стоке (највише свиња) преко Земуна у Средњу Европу. Незаинтересованост српских трговаца за земљу и стицање богатства на покретном власништву довела је до самообмане представника турских власти да идеје и захтеви о српској покрајинској аутономији за њих нису опасни. О томе колико је такво убеђење било погрешно говори и чињеница да су све вође српског устанка били пре тога активни трговци.¹⁴⁸

Карађорђе је почетком 1808. године, да би натерао Србе да се више баве земљорадњом, забранио „извоз свих пољопривредних производа у Аустрију, сем свиња“. Наравно, то је била узвратна мера на аустријску блокаду извоза хране и оружја у Србију.¹⁴⁹ Привредном развоју Београдског пашалука погодновало је више фактора. Растојање великих храстових и букових шума било је повољно за развој сточарства, нарочито свињогојства. Значајно је било и то што је услед рата с Наполеоном, Аустрија морала да, по вишим ценама, набавља велику количину стоке за војне потребе. У то време се међу Србима јављају и занатлије, абације, кројачи, зидари и друго.¹⁵⁰ Године 1807. устаничка држава започела је самосталну експлоатацију и прераду руда, производњу барута и изливање топова. Пошто је вредност турског новца константно опадала, трговински промет се обављао претежно у страном златном и сребрном новцу.¹⁵¹

Као што је већ речено, по укидању спахијског поседа српски сељак је постао правно слободан и потпуни власник земље коју је обрађивао. Турско становништво је или побегло или изгинуло и на њихова ранија имања су се махом населиле хришћанске избеглице из готово свих крајева Балкана, углавном из суседних турских провинција. Имовина турских феудалаца је национализована и продавана на лицитацијама.

¹⁴⁸ Ибид., стр. 126

¹⁴⁹ Ибид., стр. 128

¹⁵⁰ Ибид., стр. 127

¹⁵¹ Ибид., стр. 129

Србија је до краја 1806. постала стварно независна земља. У унутрашњости Србије по нахијама, за све јавне послове локалног значаја била је у почетку надлежна стара демократска народна установа кнежевинске скупштине. У ту скупштину улазиле су војне старешине, свештеници, калуђери, буљубаше и по неколико виђенијих људи. Године 1805. ствара се орган централне управе, Совјет, као и нахијски судови који су били под контролом Совјета. У августу 1805. на скупштини у селу Борку формира се Синод као централно управно и законодавно тело, са по једним представником из сваке нахијске скупштине.¹⁵² Одлуком скупштине устаничких старешина Синод као централно управно тело, добија име Правитељствујушчи совјет сербски, који је прво заседао у Смедереву, а по ослобођењу Београда крајем 1806. сели се у главни град.

Совјет је у неким пословима делио власт са Карађорђем, а у неким је био под његовом контролом, али за све важније одлуке морао је добити Карађорђево сагласност. Заправо, совјет је у почетку требало да послужи превасходно у ограничавању Карађорђево власти, али војводе нису успеле у томе. Карађорђе је од првог тренутка наметнуо свој утицај и потчинио Совјет себи, третирајући га као свој помоћни орган.¹⁵³ Први председник совјета био је Прота Матеја Ненадовић, па затим Јаков Ненадовић, кратко време, а последњи Младен Миловановић. Састојао се од дванаест равноправних чланова из дванаест нахија, и под његову надлежност спадала је целокупна организација цивилне управе и администрација, судство, финансије, снабдевање војске, спољна трговина, законодавни рад. Совјет је руководио продајом турских имања, доносио уредбе о тарифама, занатима, о просвети, цркви и плаћању свештеника и надзирао имовину грађана, вршио попис итд. У односу на Правитељствујушчи совјет, Карађорђе је задржао функцију врховног команданта устанка и руководећи положај у спољним пословима, а припадало му је и право одлуке о помиловању.¹⁵⁴ Совјет је 8. августа 1807. донео највиши законски акт, неку врсту устава, назван Основа Правитељства сербског.¹⁵⁵

У Београду је успостављена и полицијска управа на челу са администратором. Полицијски органи су постојали и по унутрашњости и по варошким насељима. У градовима су као представници извршне власти од 1807. постављени „команданти“

¹⁵² Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ у време првог устанка*, оп. цит., стр. 192

¹⁵³ Владимир Рибич, *Српска револуција у модерном светском систему*, оп. цит., стр. 135

¹⁵⁴ Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ у време првог устанка*, оп. цит., стр. 194

¹⁵⁵ Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 39

(градоначелници), а у селима кнезови.¹⁵⁶ После 1807. започела је редовна војна обука. Са настојањем да се конституише нови систем управе, створена је „редовна војска коју опрема и издржава сама држава“. До тада су армију сачињавали слободни мушкарци, које су одређене старешине често третирали као своју приватну војску.¹⁵⁷

Основу оружане силе чинила је народна војска, тј. наоружани народ. За време ванредних мера одбране приликом турских инвазија сви Срби од 18 до 50 година били су позивани под заставу, а у неким ванредним случајевима и људи од 15 до 70 година. Неку врсту сталне војске која је непрестано била под оружјем код Карађорђа и појединих војвода чинили су момци. Њима су заповедале буљубаше, а извршавали су наређења старешина устаничке Србије. Момци су у ствари били извршни орган како код старешина тако и код совјета и примали су плату која се називала „ајлук“. Насупрот њима, бећари су представљали војнике добровољце под најмом. Они су углавном били дошљаци и избеглице и служили су у војсци да би се прехранили.¹⁵⁸

Као што је већ помињано у поглављу о Карађорђевој бегу у Аустрију, пред крај устанка је дошло до преуређења државне управе када је на скупштини донет нови устав да би се регулисао положај и однос централних органа власти према новим условима унутрашњеполитичког и спољнополитичког стања, а и како би Карађорђе држао опозицију под контролом. У ту сврху била су основана попечитељства (министарства) и Велики земаљски суд. Ресори попечитељства су били за правосуђе, унутрашње послове, иностране послове, финансије, војне послове и просвету. За чисто судске послове био је установљен Велики земаљски или Народни суд којим је председавао попечитељ за правосуђе.¹⁵⁹

У суштини, идеја попечитељства је била да се ограничи утицај Совјета и Скупштине устаничких старешина, који су до тад представљали законодавну власт. Попечитељства су имала задатак да се позабаве идејом о централном уређењу.¹⁶⁰

Просвета и школство су на почетку Устанка били у веома слабом стању а неписменост врло велика. Године 1808. Иван Југовић је у Београду отворио Велику школу. Велика школа је имала три разреда а прве године је у њу уписано 40 ученика, махом деце

¹⁵⁶ Ибид., стр. 39

¹⁵⁷ Владимир Рибић, *Српска револуција у модерном светском систему*, оп. цит., стр. 137

¹⁵⁸ Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ у време првог устанка*, оп. цит.стр., 197

¹⁵⁹ Ибид., стр. 199

¹⁶⁰ Ибид., стр. 199

виђенијих људи, војвода, кнезова, трговаца и попечитеља. Ту је учио и Вук Караџић.¹⁶¹ Основне школе отворене су у Београду, Смедереву, Пожаревцу, Поречу, Лозници, Јагодини, Свилајнцу, Остружници, Коларима, Луњевици, Ћићевцу, Чумићу, Орашцу итд. Школовање је трајало три године: прве се учио буквар, друге часловац а треће читање псалтира и рачун. У Београду су радиле 2 основне школе.¹⁶² Министар просвете био је Доситеј Обрадовић. Што се тиче цркве, Србија је стајала под влашћу Цариградске (Васељенске) патријаршије, а откако је 1766. била укинута Пећка патријаршија у Београдском пашалуку су биле 2 епархије: ужичко-шабачка и београдска.¹⁶³

5. ЗАКЉУЧАК

Иако је устанак завршен сломом, можемо рећи да су српски устаници у својој борби остварили значајне успехе пре свега на бојном пољу. Након што су успешно сломили моћ дахија, устаници су се показали довољно јаким и способним да се носе са султановом војском. Како је устанак одмицао, тако је постепено изграђивана војна организација, набављано ново оружје, подизане утврде и други одбрамбени системи. Српске вође на челу са Карађорђеом показале су се вичним у војној тактици и планирању и вођењу битака. Из примера битака на Иванковцу, Мишару, Делиграду, Чегру, Чокешини и другим, можемо да уочимо како су се Срби вешто служили војним лукавствима, варкама, обманама и маневрима, те како су показали спретност у подизању утврда и шанчева, постављању заседа и извођењу препеда.

Важну улогу у борби устаника имале су непрестана обавештајна и дипломатска ангажованост. Оперативни подаци прикупљени путем шпијунаже или извиђања показали су се незамењивим у планирању и извођењу борбених активности. Иако је кроз дипломатску активност обезбеђена одређена помоћ за устанике у виду новца, материјала или корисних обавештења, може се рећи да је српска страна доживела пораз пре свега на том плану. Међународне околности нису биле повољне за српске устаничке циљеве. Иако на коленима, Отоманска империја се ипак показала довољно јаком да на крају сломи

¹⁶¹ Ибид., стр. 203

¹⁶² Драгољуб М. Кочић, *Први српски устанак – кратка повест*, оп. цит., стр. 40

¹⁶³ Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ у време првог устанка*, оп. цит., стр. 204

отпор мале и усамљене Србије која није могла да рачуна на озбиљну помоћ ни једне велике силе у тренуцима када је то било најпотребније. Велики проблем за устанике представљала је и неслога између српских старешина, који су у појединим тренуцима дозволили да лична нетрпељивост надјача циљеве због којих је устанак и покренут. То се најбоље може видети у случају битке на Чокешини и Чегру, где су српске снаге директно укључене у борбу, остављене на цедилу од појединих старешина.

Оно што нису успели да остваре у Првом, Срби су постигли у Другом српском устанку у коме се мање ратовало а више преговарало и договарало. Можда би најбољи опис тока и исхода Првог српског устанка био да су Срби показали да знају да ратују, али не и да воде политику, односно да нису били у стању да адекватно процене и предвиде понашање и интересе великих сила од којих су зависили. Али ако је српску војску на крају устанка било могуће поразити, идеје које је устанак изнедрио и због којих је и вођен, показале су се непобедивим. Управо у томе се и огледа највећи значај Првог српског устанка, који је Србима показао којим путем треба да иду и на који начин треба да се боре. Зато су лекције из овог периода српске историје од изузетног значаја. Војне акције које се предузимају на терену морају да буду праћене и подржане адекватним политичким потезима, односно свако војно деловање мора да буде у функцији постизања политичких циљева. Обавештајна активност свакако представља неизоставан део у обједињеним војним и дипломатским напорима за остваривање политичких и националних интереса, што су српски устаници и практиковали за време војевања са Турцима.

Литература:

1. Agoston Gabor, Masters Bruce Alan, *Encyclopedia of Ottoman Empire*, Infobase Publishing, Washington, 2009
2. Божовић Иван, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић, Владимир Дедијер, *Историја Југославије*, Просвета Београд, 1972
3. Вукићевић Миленко, *Карађорђе*, ИРО Слобода, Београд, 1988
4. Вукићевић Миленко, *Карађорђе 1752-1804*, Државна штампарија краљевине Србије, Београд, 1907
5. Гавриловић Андра, *Знаменити Срби XIX века*, Научна КМД, Београд, 2008
6. Jelavich Charles, Jelavich Barbara, *Establishment of the Balkan National States, 1820-1920*, University of Washington Press, Washington, 2000
7. Кочић М. Драгољуб, *Први српски устанак – кратка повест*, Звоник, Београд, 2006
8. Марковић В. Живко, *Карађорђева Србија: Историја Првог српског устанка (1804-1813)*, Берн: Српска школа у Швајцарској, Крагујевац, 2005
9. Милошевић Гордана, *Становање у средњовековној Србији*, САНУ/Археолошки Институт, Београд, 1997
10. Новаковић Стојан, *Васкрс државе српске*, Завод за уџбенике, Београд
11. Павловић Момчило, *Савремена историја Срба радни материјал за студенте*, необјављено, Факултет Безбедности, Београд, 2012-2013
12. Петровић П.М, *Карађорђе, живот и дело*, Народно дело, Београд, 1923
13. Ранке Леополд, *Српска револуција*, Српска књижевна задруга, Београд, 1965
14. Рибих Владимир, *Српска револуција у модерном светском систему*, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2015
15. Секендек Ћ. Богдан, *Мишарска битка*, Народни музеј, Шабац, 2011
16. Симеуновић Драган, *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије и историјски архив Београда, Београд, 2000
17. Симић Михаило, Душица Стојановић, *Календар првог српског устанка*, Филип Вишњић, Београд, 2002

18. Стевановић Новица, *Вешина ратовања војска Карађорђа*, Војска, Београд, 2004
19. Стефановић Караџић Вук, *Живот и обичаји народа српског*, наклада Ане С. Караџић, Беч, 1867
20. Стефановић Караџић Вук, *Историја нашег времена*, Нолит, Београд, 1977
21. Стефановић Караџић Вук, *Српске народне пјесме*, штампарија јерменског манастира, Беч, 1845
22. Стојанчевић Владимир, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, Новинско-издавачки центар – Војска, Београд, 2004
23. Стојанчевић Владимир, *Србија и српски народ у време Првог српског устанка*, Матица српска, Нови Сад, 2004
24. Ћоровић Владимир, *Историја Срба - Трећа књига*, Београдски издавачко графички завод, Београд, 1989
25. Ћоровић Владимир, *Илустрована историја Срба – пета књига*, Народна књига, Београд, 2006
26. Ћоровић Владимир, *Историја Срба*, ИП Јован, Београд, 2011
27. Цвијић Јован, *Балканско Полуострво*, САНУ, Београд, 1987
28. Чубриловић Васа, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, БИГЗ, Београд, 1982